

Arbejdsnotat nr. 1

BØRNEPERSPEKTIV OG BØRN SOM INFORMANTER

Jan Kampmann

BØRNERÅDET

Børn som informanter

Arbejdsnotat udarbejdet for Børnerådet af Jan Kampmann,
Roskilde Universitetscenter

Udgivet af: Børnerådet, maj 1998

Tryk: Socialministeriet

ISBN: 87-601-7332-7

Arbejdsnotatet er gratis (dog betales for forsendelse) og fås ved henvendelse til Børnerådet på tlf. 33 92 45 00.

INDHOLDSFORTEGNELSE.

Indledning	s. 2
Interessen for børneperspektivet og børn som informanter	s. 4
Børneperspektivets udformninger	s. 11
Børn som informanter	s. 15
Etiske overvejelser	s. 30
Perspektivering	s. 33
Litteratur	s. 41

INDLEDNING.

Det foreliggende arbejdsnotat har som sit sigte at tydeliggøre forskellige betydninger af **børneperspektiv** og anvendelse af **børn som informanter**, samt ikke mindst hvilken relation der er disse to forhold imellem.

Materialet er ment som oplæg til diskussion og afklaring i forbindelse med Børnerådets fortsatte arbejde med børn som informanter, og har derfor ikke en intention om at pege på, hvad der i videnskabelig forstand kræves i en sådan sammenhæng. Dette rører dog ikke ved, at hovedparten af det materiale der inddrages og behandles i arbejdsnotatet stammer fra videnskabelige undersøgelser. Typisk er udvælgelsen sket ud fra, at man i de pågældende undersøgelser og forskningsprojekter i væsentlig grad har baseret det empiriske materiale på en anvendelse af børn som informanter. Tillige vil der i de fleste tilfælde være tale om, at forskerne i deres videnskabelige arbejde har forsøgt at etablere og forfølge et børneperspektiv. At materialet primært stammer fra videnskabelig sammenhæng er i høj grad knyttet til, at der inden for dette felt er tale om en udstrakt grad af tradition for skriftlig formidling, og ikke mindst fordi man netop i særlig grad i denne sammenhæng vil finde redegørelser for de **metodiske** overvejelser. Og det er i høj grad dette, der er fokus i dette arbejdsnotat.

Med andre ord vil arbejdsnotatet ikke så meget formidle **resultater** fra undersøgelser, der har brugt børn som informanter og etableret et børneperspektiv, men mere forsøge systematisk at opsamle og diskutere de forskellige metodiske refleksioner og erfaringer der er blevet gjort.

Udover således at udgøre et oplæg til videre overvejelse og diskussion er det også intentionen, at arbejdsnotatet kan udgøre et grundlag for videre undersøgelser, for de der måtte have særlige interesser inden for området. Der er derfor tale om en rimelig omfangsrig litteraturliste bagest i arbejdsnotatet. De fleste af henvisningerne vil i kortere eller længere form blive behandlet i arbejdsnotatet, men der er også flere referencer, som ikke eksplicit vil blive behandlet. Når de alligevel er opført, er det netop med henblik på, at man med dette arbejdsnotat som afsæt selv kan grave videre i emnet.

Dermed omvendt ikke være sagt, at litteraturlisten er dækkende i forhold til arbejdsnotatets to centrale pejlepunkter: Børneperspektivet og børn som informanter. Såvel i litteraturlisten som i selve arbejdsnotatet ligger hovedvægten som nævnt på en behandling af de metodiske problemstillinger, hvilket betyder, at undersøgelser, rapporter, artikler, bøger, mv. som måske nok beskæftiger sig med børneperspektivet og/eller børn som informanter, men ikke har ekspliciteret deres metodiske grundlag og overvejelser, i hovedtræk ikke er medtaget.

Tematisk er der hovedsageligt tale om undersøgelser, der har børns almindelige hverdagsliv i familie, institution, skole og fritid som udgangspunkt. Der er kun i mere begrænset omfang

behandlet litteratur og undersøgelser, der specifikt behandler børn som informanter i forbindelse med krisesituationer, i retssystemet og tilsvarende.

INTERESSEN FOR BØRNEPERSPEKTIVET OG BØRN SOM INFORMANTER.

Man skal ikke så forfærdelig mange år tilbage for at finde en situation, hvor såvel børneperspektiv som ønsket om at bruge børn som informanter blev anset for at være en problematisk affære, hvis man da overhovedet gjorde sig overvejelser i den retning.

Forskning, der satte børn i centrum, fandtes helt frem til 70'erne nærmest udelukkende inden for det psykologiske område. Der var her i særlig grad tale om en interesse ud fra et udviklingspsykologisk perspektiv. Man var således primært interesseret i at etablere entydige og universelle begreber for de udviklingsfaser det enkelte endnu uudviklede - og dermed lidt groft sagt mangelfulde og irrationelle - barn skulle gennemløbe, før det kunne fremstå som det fuldt udviklede, rationelle og kompetente voksne individ. Den voksne fremstår således som den kompetente og ansvarlige, der på forhånd ved, hvilke udviklingsprocesser det inkompetente barn bør gennemløbe, hvilket det er den voksnes opgave at sikre gennem veltilrettelagte socialisations- og læreprocesser. Kritiske redegørelser for og diskussioner af denne forskningstilgang findes i Hultqvist, 1990 og 1997, Mayall, 1994, Prout & James, 1990, James, Jenks & Prout, 1998 og Sommer, 1996.

En sådan tilgang til og billede på barnet eksisterede ikke blot inden for det videnskabelige univers, men var - og er stadig - i høj grad et fænomen der præger hele den vestlige kulturs tilgang til børn.

Et nærmest eksemplarisk udtryk for dette var den medieomtale, de berygtede Tyson-bid fik. Efter at bokseren Mike Tyson i en titelkamp havde bidt sin modstander i begge ører, og det med en sådan kraft, at han bed en ordentlig luns af det ene, blev det både i aviser, radio og tv beskrevet som en ufattelig barnagtighed, at han opførte sig som et barn, etc., samtidig med at dette blev koblet til udtryk som primitivt, uciviliseret, skræmmende naturinstinkter, etc. Barnet som det irrationelle, natur(-instinkt)styrede, ukultiverede, uciviliserede, primitive, etc. eksisterer således i bedste velgående i hverdagslivets sprog- og tankebrug, og er givetvis mere sejlivede, end vi i dag som voksne er tilbøjelige til at tro.

Inden for de sociale videnskaber var der helt op i 70'erne snarere tale om en nærmest systematisk usynliggørelse af barnet og barndommen. Såvel i mere kvantitativt baserede former for viden, såsom statistiske opgørelser, som i mere kvalitativt baserede undersøgelser var der tale om en bastant "voksenforvridning". (Alanen, 1988, Andenæs, 1991, Thorne, 1987, Solberg, 1987, Qvortrup, 1983 og 1990)

Endelig kan man for perioden frem til 70'erne også fremhæve det naturvidenskabelige ideals og positivismens voldsomt dominerende stilling, også inden for børneforskningsområdet. For at leve op til de videnskabelige krav foregik megen børneforskning i kunstigt konstruerede

rammer, ofte i deciderede laboratorier, for derigennem at kunne kontrollere så mange variable som muligt, og ikke mindst for at fjerne uhensigtsmæssige indvirkninger fra ukontrollable, mere kontekstbundne fænomener. Den indsamlede empiri skulle helst kunne kvantificeres og i hvert fald generaliseres (jf. intentionen om etablering af universelle lovmæssigheder).

Anvendelsen af fx børneinterviewet som undersøgelsesmetode er da også stadig på dette tidspunkt meget lidt udviklet og anvendt. Det er således ikke tilfældigt, at der i nærværende litteraturliste kun er én henvisning til en titel, der før 70'erne decideret beskæftiger sig med denne problemstilling (Rich, 1968). Når der i den metodisk-videnskabelige litteratur endelig er henvisninger til eller behandling af spørgsmålet om børneinterview, er det med mange metodiske advarsler og forbehold, ikke mindst i forhold til hvilken værdi, man overhovedet kan tillægge børns udsagn (Lindh-Munther, 1989).

"Det ringa utrymme som lämnats åt barnintervjun i forskningsmetodisk litteratur kan således tolkas som ett uttryck för en värdering - eller snarare nedvärdering - av barnintervjun som metod, kanske framförallt på grund av att barn uppfattas som dåliga informationskällor."(Ibid., s.3)

Amerikaneren Urie Bronfenbrenner er en af de første mere indflydelsesrige børneforskere der formulerer et opgør med den hidtidige børneforskningstradition (Bronfenbrenner, 1979). For ham er det vigtigt at påpege, at skal vi nå frem til en mere uddybet og nuanceret forståelse af hvordan barndomslivet foregår, må undersøgelserne og det empiriske materiale hentes fra børnenes "natural settings", altså fra deres almindeligt levede hverdagsliv. Hverdagslivets forankring i konkrete sociale og "humanøkologiske" omstændigheder nødvendiggør såvel en opgøven af de hidtidige laboratorielignende, kontrollerbare undersøgelsesomstændigheder, som et opgør med den meget bastante dominans af kvantificerbar og generaliserbar empiri.

De kvalitative forskningsmetoders muligheder og værdi diskuteres bredt (Jørgensen, 1989, Mørch, 1989), også i forhold til forskning om børn, og op igennem 80'erne kan man se flere og flere bestræbelser på at styrke den kvalitativt baserede børne- og barndomsforskning.

Herhjemme kommer dette klart til udtryk i det initiativ der tages inden for småbørnsforskningsområdet fra slutningen af 80'erne. I flere af publikationerne knyttet til dette forskningsinitiativ efterlyses netop viden om børns hverdagsliv, om anvendelse af kvalitative undersøgelsesmetoder, etc. (Enggaard, 1979, Småbørnsforskning i Danmark, 1981, 1982 og 1983, se også Jørgensen, 1988).

Diskussionen gik imidlertid ikke alene på nødvendigheden af at kontekstualisere vores viden om børn i forhold til børnenes konkret levede hverdagsliv, men også på at børn ikke alene kunne forstås som "modtagere" af "opdragelse", "socialisering", osv., med den voksne i den

aktive rolle. Børn måtte grundlæggende ses som aktører i deres egne livsprocesser. Den amerikanske køns- og børneforsker Barrie Thorne udtrykker de begyndende forsøg på at ændre blikket på børn meget præcist, når hun påpeger, at forskeren bør tage afsæt i at

"kids are competent social actors who take an active role in shaping their daily experiences. I wanted to sustain an attitude of respectful discovery, to uncover and document kids' points of view and meanings."(Thorne, 1993, s.12)

Denne intention om at fange "kids' point of view and meanings" er parallel til de begyndende intentioner om i nordisk sammenhæng at udvikle et **børneperspektiv**.

Ikke mindst nordmanden Per Olav Tiller har været en central repræsentant og en pionerfigur i denne sammenhæng (Tiller, 1984, 1988, 1989, 1991, 1993). Netop Tillers store indflydelse har haft betydning for, at det, især i de første år i anden halvdel af 80'erne, har været børneforskningsmiljøer i Norge, der har ført an i disse bestræbelser (se fx Barn, nr.1, 1991, Åm, 1989).

Som det fremgår af Barn, nr.1, 1991, som indeholder et tema om børneperspektivet, gives der flere forskellige bud på, hvordan dette begreb skal forstås, og hvilken betydning man tillægger det i forhold til den aktuelle og fremtidige børneforskning. Nogenlunde fælles er dog opfattelsen af en væsentlig dobbelthed i begrebet: det er den voksne (forsker), der gennem refleksion skal forsøge at fremstille noget, de ikke selv er en del af, mens barnet er en del af det og midt i det, uden at det (nødvendigvis) reflekteres af barnet. Børneperspektivet er således de voksnes forsøg på at forstå og sætte sig ind i de tanker og opfattelser, barnet har af sit eget liv.

Dette betyder metodisk to væsentlige ting: for det første placerer det barnet centralt, ikke blot som et objekt, der skal studeres, men som et subjekt, der er ekspert i forhold til netop at vide, hvordan det er leve dette særlige liv. Barnet bliver den sagkyndige informant, uden hvis informationer den voksne forsker ikke kan nærme sig målet med sit forehavende, etableringen af børneperspektivet.

For det andet betyder dette, at den voksne i sit forsøg på at forstå de informationer, den sagkyndige informant stiller til rådighed, altid må foretage forskellige typer af oversættelser og tolkninger af barnets udtryk, handlinger, attituder, etc. Dermed ændres også radikalt på det magtforhold, der ellers præger relationen mellem børn og voksne. Den voksne (forsker) må placere sig selv i en mere ydmyg rolle, end vi som voksne er vant til, idet vi både er afhængige af ekspertens frivillige medvirken og endda oveni til stadighed må acceptere en vis grad af usikkerhed med hensyn til, hvor succesrige og præcise vi er i vores forsøg på oversættelse og tolkning.

Der sker i forlængelse af dette et markant skift i, hvor den pædagogiske forskning og børneforskningen orienterer sig i forhold til metodisk og teoretisk inspiration. Etnografien og de kulturanalytiske fagområder kommer således til at placere sig mere og mere centralt i denne sammenhæng (se Berglund, 1985, og endvidere Ehn, 1983, Ehn & Löfgren, 1982, samt i forbindelse med den britiske tradition James, 1993)

Berglund opsummerer den etnografiske ansats inden for den pædagogiske metodelitteratur gennem påpejning af visse gennemgående karakteristika:

“- Etnografisk forskning är naturalistisk, dvs. sker i naturliga situationer.

- Etnografisk forskning innebär en fenomenologisk ansats. Det är det s k emiska perspektivet som står i förgrunden och som innebär att forskaren försöker förstå ett fenomen i termer av de studerade personernas intentioner, tankar, känslor etc. (...)

- Etnografisk forskning betonar kontext och har en holistisk ansats.

- Etnografisk forskning är multimodal, dvs. använder en varierande uppsättning av datainsamlingstekniker."(Berglund, 1985, s.6)

Med kontekstualisering og holistisk tilgang hentyder Berglund til kravet om, at forskeren forsøger at sætte de enkelte data (interview, observation, etc.) ind i forhold til den særlige kulturelle og relationelle ramme, de enkelte individer gennem deres interaktioner opbygger deres menings- og betydningshorisont inden for eller op imod. Børn må således forstås som kompetente sociale aktører, der igennem deres handlinger ikke blot reproducerer den kulturelle orden, men tillige reagerer op imod denne orden, og endelig også udvikler og forandrer denne kulturelle orden. I sammenhæng med den etnografiske inspiration i relation til udvikling af børneperspektivet bliver det derfor vigtigt ikke at indskrænke perspektivet til et individualpsykologisk fænomen. Børnekulturbegrebet og børns forankring i konkret historiske, sociale og kulturelle livsbetingelser bliver væsentlige elementer i forbindelse med tolkningen af "de studerede personernas intentioner, tankar, känslor".

Netop derfor er det også vigtigt for etnografien at anvende flere forskellige typer af informationsindhentning. Det multimodale, eller det der i nogle metodesammenhænge kaldes for metodetriangulering, dækker over det hensigtsmæssige i at nærme sig den problematik, der er i fokus ud fra flere forskellige sæt af informationsmåder, som i forbindelse med tolkningsprocessen gensidigt kan kaste nyt lys over de forståelser og pointer, der baserer sig på henholdsvis den ene og den anden type af empirisk materiale. Udover metodetriangulering kan man således også meningsfuldt tale om triangulering af data, forskere og teori:

"Det kan altså være tale om forskellige typer data som kan gi oss et mer sammensatt og dekkende bilde av det vi studerer. Det kan også være nyttig å bruke flere forskere

til å studere samme fenomen, slik at en får flere uavhengige "briller" å betrakte fenomenet med. I observasjoner er dette svært nyttig. Teoritriangulering er å bruke flere teoretiske perspektiv som dermed kan belyse fenomenet på prinsipielt ulike måter. En blanding av flere teorier kan gi stor spennvidde og gi forskningen spenst. Metodetriangulering betyr selvsagt bruk av flere metoder, men det kan også bety at en og samme metode kan brukes på flere fenomener for sammenlikningens skyld." (Løkken & Søbstad, 1995, s.32)

Denne præsentation af 4 typer af triangulering er inspireret af den amerikanske sociologiprofessor Norman K.Denzin, der tidligere har udviklet trianguleringsbegrebet (jf. Denzin, 1978). Dette er forsøgt udvidet af den amerikanske uddannelsesforsker Valerie J.Janesick, som oven i de fire nævnte typer tilføjer en femte form for triangulering, nemlig "tværfaglig triangulering (interdisciplinary triangulation), hvilket for hende er af betydning inden for den pædagogiske forskning af hensyn til at "lift us up out of the dominant trench of psychology" (Janesick, 1994, s.215).

"By using other disciplines, such as art, sociology, history, dance, architecture, and anthropology to inform our research processes, we may broaden our understanding of method and substance."(Ibid.)

Som såvel Janesick og Michael Q.Patton (Patton, 1980, s.157-59 og s.329-32) påpeger skal triangulering ikke tages så bogstaveligt, så der absolut eller maksimalt kan være tale om inddragelse og anvendelse af fx tre forskellige metodiske ansatser. Det er netop den oven nævnte multimodale tilgang, der er væsentlig at fastholde.

Inden for børneforskningen er anvendelse af triangulering blandt andet ekspliciteret og udfoldet i William A.Corsaro's arbejde omkring betydningen af børns venskaber og kammeratskabskultur (fx Corsaro, 1985).

Opmærksomheden omkring kontekstualisering åbner op for forståelsen af flere typer barndom og forskellige grupper af børns forskelligartede opfattelser af og tilgange til deres hverdagsliv. Nødvendige differentieringer, knyttet til fx alder, køn, social baggrund, etnicitet, religion, mv., tydeliggør, at man ikke blot kan operere med børneperspektivet i singularis, men at der retteligt må være tale om børneperspektiver. Differentieringer i forhold til køn er både internationalt og i Skandinavien grundigt behandlet (se fx Nielsen & Rudberg, 1989, Andersen & Kampmann, 1991, Berefelt, m.fl.(red.), 1991, Halldén, 1992a, 1992b og 1994, Thorne, 1993, James, Jenks & Prout, 1998). Også børns forhold til tro er behandlet (Hartman, 1986 og 1988). I bogen "Barns tankar om livet" differentierer Hartman tillige

børneperspektivet i forhold til børns alder (Hartman, 1986). I BASUN-projektet har man beskæftiget sig med betydningen af børns sociale baggrund.

Væsentligt i denne sammenhæng er det at påpege, at differentieringer i børneperspektivet ud fra et etnisk perspektiv ikke i nordisk sammenhæng synes at have været behandlet. Ud fra de senere års øgede debat - ikke mindst i Danmark - omkring "nye danskere", 2. generations indvandrere, integrationsbestræbelser, mv., er dette en temmelig bemærkelsesværdig mangel. Heller ikke internationalt synes der i europæisk sammenhæng at være viet denne problemstilling megen interesse (se dog ESRC: Extraordinary Childhood: Social Roles and Social networks of Refugee Children, u.å., Stephens, 1995, Mandel, 1995)

I bestræbelsen på at udvikle sådanne børneperspektiver gennem anvendelsen af flere typer af empiriske metoder, er det væsentligt og uomgængeligt at betragte børnene selv som centralt placerede sagkyndige informanter.

Intentionen med dette vil formentlig for mange være i overensstemmelse med den amerikanske etnograf Jim Thomas' opfattelse af kritisk etnografi, hvor etnografers opgave ses at være:

"raising their voice to speak **to** an audience **on behalf** of their subjects as a means of empowering them by giving more authority to the subjects' voice." (Thomas, 1993, s.4)

Denne udfordring til børneforskningen får Hutchby og Moran-Ellis (1997) til at pege på tre problemstillinger, det er væsentligt at nå til videre afklaring omkring:

1) Der må tages udgangspunkt i empiriske undersøgelser, men hvilke metoder og metodologiske tilgange skaber det bedste afsæt for at indfange den sociale organisering af børnenes verden "indefra"?

2) Det må overvejes, hvordan man i forskningsmæssig sammenhæng mest hensigtsmæssigt begrebsliggør børns "sociale kompetencer".

3) Det må undersøges, hvordan sammenhængen mellem børns sociale kompetencer og de sociale arenaer, deres handlinger foregår indenfor, skal begribes. (Hutchby & Moran-Ellis, 1997, s.10)

Børneperspektivet har således klart et politisk perspektiv, forstået på den måde, at man forsøger at synliggøre grupper af mennesker (i.e. børn), som af forskellige grunde tidligere har været usynliggjort, med henblik på gennem denne synliggørelse af forøge deres muligheder for indflydelse på deres eget liv.

Et sådant brud med tidligere børneforskning er tydeligvis ikke et isoleret fænomen inden for dele af forskermiljøet, men må forstås i sammenhæng med tilsvarende ændringer inden for andre samfundsmæssige felter.

Mest tydeligt udtrykker dette sig i de ændrede signaler, der på både det juridiske og politiske område har været med hensyn til i højere grad at sætte respekten for børn og barndommen som et selvstændigt livsafsnit med værdi på dagsordenen. Børn i det moderne samfund konfronteres i stadig stigende grad med muligheden for, men også forventningen om, at blive hørt. Disse intentioner udspringer af ikke altid lige sammenhængende og overensstemmende ideer om styrkelse af børns overlevelse, beskyttelse af børn, børns udvikling og børns deltagelse (jf. James, Jenks & Prout, 1998, s.6f).

Det har fx internationalt udmøntet sig i deklARATIONER om børns rettigheder, ligesom det i nordisk sammenhæng har udmøntet sig i etablering af børneombudsinstansen, og for Danmarks vedkommende i nedsættelsen af et Børneråd.

Såvel baggrunden for som intentionerne i Børnerådets arbejde synes på mange måder at afspejle nogle bredere intentioner, som igen forekommer at være i overensstemmelse med de bestræbelser, der inden for forskningsmiljøerne er omkring etableringen af børneperspektiv og anvendelse af børn som sagkyndige informanter (jf. til dette også rapporten fra den svenske børneombudsinstitution, Rasmusson, 1994)

BØRNEPERSPEKTIVETS UDFORMNINGER.

Den aktuelle interesse for at udvikle og anvende empiriske metoder vedrørende brug af børn som informanter, skal ses i lyset af ovenstående, hvor det blev påpeget, at en væsentlig intention måtte være at synliggøre børns oplevelse af deres liv, for igennem dette at styrke børns indflydelse og realiseringen af deres rettigheder.

Lige såvel som dette er bestræbelser af relativ ny dato inden for det juridiske og det politiske område, er det også et relativt uudviklet perspektiv inden for børneforskningen. Når de behandlede materialer ofte vil være produceret inden for de sidste ca. 10 år, er det derfor ikke tilfældigt. Ligesom det heller ikke er underligt, at de mere metodiske og teoretiske ansatser stadig på mange måder kan siges at være i sin vorden. Derfor er det følgende mere at betragte som en slags status og indkredsning af, hvor arbejdet med børneperspektiv og børn som informanter tilsyneladende er ved at bevæge sig hen, end det kan siges at være udtryk for facitlisten over, hvordan noget sådant skal gøres.

Som nævnt kan der være forskellige tilgange til, hvordan børneperspektivet skal opfattes. Der er dog ikke tale om klare og entydigt fastlagte positioner, som én for én kan gennemgås. Der er snarere tale om et kontinuum, hvor forskellige børneforskere gennem deres anvendelse af børneperspektivbegrebet placerer sig lidt forskudt for hinanden inden for dette kontinuum.

I skandinavisk sammenhæng kan det måske være tydeliggørende at forsøge at finde repræsentanter, der kan siges at placere sig i hver sin ende af dette kontinuum.

I den ene ende af spektret vil jeg mene, man kan placere flere forskere, der i deres arbejde med børneperspektivet tydeligvis er inspireret af Piagét, videreudviklinger af hans arbejde, og/eller Vygotsky og tilsvarende aktualiseringer af hans - og andre sovjetpsykologers - arbejde. I denne tilgang ligger der primært en kognitivt orienteret, erkendelsesteoretisk interesse, som i meget komprimeret form kan formuleres som ønsket om at undersøge, "hvordan tænker børn"?

En væsentlig repræsentant for denne tilgang er den svenske børneforsker Ingrid Pramling (Pramling, 1989 og 1991), som udover inspirationen fra Piagét især i de senere år har været inspireret af den såkaldte fenomenografi, som i skandinavisk sammenhæng specielt er udviklet i Sverige af gruppen omkring Ference Marton (Jf. fx Pramling, 1994).

Netop interessen i, meget i overensstemmelse med Piagét, at nå frem til mere præcise forståelser af, hvordan børn tænker (og dermed også underforstået: tænker anderledes end fx den voksne omsorgsudøver, pædagog, lærer, etc.) i sammenhæng med at børns læreprocesser

tager deres afsæt ikke i den voksnes logik, men i barnets, bliver det for Pramling og medarbejdere vigtigt for det pædagogiske arbejdes kvalitet at kunne lytte sig meget mere præcist ind til, hvor det enkelte barn er i denne kognitive og erkendelsesmæssige udvikling.

I den sammenhæng er barnet som informant også en væsentlig faktor som led i såvel kvalificeringen af forskningsorienterede undersøgelser, som det er et væsentligt element i kvalificeringen af det pædagogiske arbejde. Derfor er børneinterviewet af central betydning for Pramling og andre inden for dette faglige miljø. Børneinterviewet må tilrettelægges og gennemføres på en sådan måde, at de voksne igennem børnenes **måde** at svare på, kan få et mere præcist indblik i deres kognitive og forståelsesmæssige udvikling (se Doverberg-Österberg & Pramling, 1985).

Et andet svensk børneforskningsmiljø omkring blandt andet Birgitta Qvarsell arbejder på en nogenlunde tilsvarende måde med børneperspektivet. Fokus er ligeledes her meget rettet mod afdækning af "**hvordan** børn tænker", blot med nok så meget inspiration fra Vygotsky og aktualiseringer af hans tanker, som fra Piaget (Qvarsell, 1984, 1987, 1996 og Qvarsell (red.), 1988).

Også her bliver barnet som informant og børneinterviewet af væsentlig betydning med henblik på den voksnes øgede indsigt i, hvordan barnet ser på skolen, pædagogiske processer, læring, etc. Qvarsell og medarbejdere taler mere eksplicit end fx Pramling og medarbejdere om "pædagogisk etnografi" (Skantze, 1988, Qvarsell, 1988, jf. også Berglund, 1985), hvor ikke blot interviewet, men også andre former for etnografisk feltarbejde kan komme på tale. Når der alligevel synes at være visse paralleller til Pramlings kundskabsinteresse er det med henvisning til den vægt Qvarsell og medarbejdere lægger i at etablere øget viden om barnets "utvecklingsuppgifter"(fx Qvarsell, 1989, s.154), som igen kan danne basis for mere reflekterede pædagogiske handlinger i relation til barnets udviklingsproces (se endvidere hertil Skantze, 1988 og 1989, samt øvrige indlæg i Qvarsell (red), 1988).

Herhjemme har blandt andet Stig Brostrøms arbejde inden for de senere år haft en lignende forskningstilgang, mens man i Norge kan pege på Karsten Hundeide som repræsentant for en lignende tilgang (Hundeide, 1989).

Fælles for disse børneforskningsmiljøer, deres udlægning af børneperspektivet og deres anvendelse af børn som informanter er den udviklingspsykologiske fundering af disse bestræbelser, som netop placerer fokus mere på, **hvordan** børn tænker, end **hvad** de tænker.

Overfor dette kan man i den anden ende af spektret fremhæve mere (børne-)kulturelt inspirerede børneforskere, som lægger mere vægt på at indfange **hvad** børn tænker, fremfor at afdække **hvordan**. Den tidligere nævnte Per Olav Tiller kan ses som eksempel på denne

tilgang, ligesom man i Norge kan finde andre repræsentanter for denne mere kulturanalytiske tilgang, fx. Ivar Selmer-Olsen (Selmer-Olsen, 1990(a), 1990(b) og Selmer-Olsen (red), 1993). Også i Sverige og Danmark findes forskningsmiljøer, hvor man kan sige, at den etnografiske inspiration ikke blot handler om anvendelse af etnografiske metoder, men hvor etnografien også spiller ind i forhold til hele det teoretiske univers, man tolker såvel børns tanker som deres handlinger ud fra. Børnekultur forstås her ikke primært som voksnes formidling af kultur "nedover", men nok så meget som børns egen produktion af mening og betydning, hvilket i princippet kan få indflydelse "opover". Der lægges vægt på at fremstille og eksponere den mangfoldighed af udtryksformer og ikke mindst det indhold, der herigennem udtrykkes af børn inden for deres egne kulturelle rum. Herhjemme har ikke mindst Flemming Mouritsen og medarbejdere i mange år i sammenhæng med miljøet omkring BUKS (Børne- og Ungdoms KulturSammenslutningen) repræsenteret dette arbejde (se fx Peterson, 1985, 1987 og 1989, BUKS, nr.21, 1991, BUKS, nr.22, 1991, BUKS, nr.32, 1994, BUKS, nr.34, 1994, samt BIXEN, nr.5, 1983, BIXEN, nr.5, 1984, Saugmann & Jessen, 1992, samt indlæg i Selmer-Olsen (red), 1993).

Børn er i udpræget grad informanter inden for denne tradition, idet hele fundamentet baserer sig på indsamling og gengivelse af børnenes egne fortællinger (i de mere børnefolkloristiske undersøgelser), eller mere bredt på forskellige typer af indsamling af informationer fra børn om, hvordan de oplever og tillægger deres eget liv mening og betydning. I forhold til den tidligere nævnte opmærksomhed over for kontekstualiseringens betydning for at indkredse forskellige børneperspektiver, synes denne mere kulturanalytisk inspirerede tilgang at besidde en væsentlig sensitivitet.

Imellem disse, mere eller mindre fortegnede, poler er der dog adskillige børneforskere, hvis arbejde ikke så entydigt kan placeres hverken i den ene eller den anden yderposition, men som ikke desto mindre bidrager til en indholdsudfyldning af børneperspektivet. I Danmark kan det i denne forbindelse være relevant at henvise til den forskning, der har været gennemført i forbindelse med det såkaldte BASUN-projekt (Barn, Samfund og Udvikling i Norden), hvor blandt andre Lars Dencik, Ole Langsted og Dion Sommer ud fra en mere samfundsvidenskabelig og social tilgang har indsamlet og bearbejdet kvalitativt empirisk materiale, med henblik på blandt andet at afdække børns oplevelse af og tilgang til eget liv. Endvidere har Mogens Christoffersen og Jens Qvortrup, samt Per Schultz Jørgensen arbejdet med børneperspektivet ud fra en sådan mere sociologisk inspireret tilgang.

Erik Sigsgaard, samt Peter Ø. Andersen og Jan Kampmann har ligeledes eksplicit forfulgt børneperspektivet i store dele af deres arbejde, som i højere grad ud fra en hverdagsorienteret

tilgang har forsøgt at frembringe konkrete udtryk for hvordan børn skaber mening og betydning gennem deres hverdagslivshandlinger.

Derudover kan det være værd at nævne den svenske børneforsker Sven G. Hartman, som igennem mange år har beskæftiget sig med undersøgelser af, hvad børn "funderer over" (Hartman, 1986).

Uagtet at man således kan spænde arbejdet med børneperspektiv og børn som informanter ud over temmelig forskelligartede typer af børneforskning, er det dog gennemgående, at man, uafhængigt af hvor i spektret ens arbejde måtte befinde sig, forholder sig åbent og afprøvende til en hel vifte af metodiske muligheder vedrørende brugen af børn som informanter.

Der ligger derfor i den følgende gennemgang af de enkelte typer af informantanvendelse ikke entydige referencer til bestemte placeringer i dette spekter, men selvfølgelig vil man kunne se de forskellige traditioners vægtning af nogle metodiske tilgange frem for andre.

BØRN SOM INFORMANTER.

Fælles for intentionen om med Tillers ord at bruge børn som sagkyndige informanter er antagelsen om, at hvis vi som voksne vil vide mere om børns liv, er vi nødt til at gå til børnene selv. I dette ligger dog ikke med nødvendighed, at dette kun kan foregå gennem i bogstavelig forstand at spørge børnene. Når der flere gange er blevet henvist til etnografiens indflydelse på de senere års metodiske overvejelser, viser dette hen til et helt sæt af forskellige tilgange, hvor man i princippet anvender de studerede (i dette tilfælde børnene) som informanter.

Også her kan man tale om et spektrum af muligheder, hvilket vil fremgå af det følgende.

Børn i statistikken.

Børn har i høj grad været usynlige i hovedparten af de statistiske opgørelser, vi kender herhjemme. Enten i form af slet ikke at være tilstede i nogle opgørelser, eller ved i udgangspunktet at være indskrevet i familien, som via de voksnes position og placering har været den enhed, der er blevet taget udgangspunkt i (jf. Kampmann & Nordheim Nielsen, 1994). Der er i de senere etableret forskellige forsøg på at bringe børnenes situation mere i fokus, dels ved at nybearbejde og delvis omfortolke forhåndenværende materiale (Kampmann & Nordheim Nielsen, 1994), dels ved at oparbejde nye oplysninger, som i udgangspunktet har som intention at indfange børnenes livssituation (Danmarks Statistik, Børnedatabasen).

Når børn tidligere har været indarbejdet i tilgængeligt statistisk materiale, har det ofte udelukkende været som belastnings- og omkostningsenheder i forhold til de voksnes økonomiske og på anden vis ressourcemæssige situation (se som eksempel på dette Glavind, 1997).

Børn har ud fra sådanne perspektiver ikke haft en selvstændig produktiv eller konstruktiv samfundsmæssig betydning, men er udelukkende blevet betragtet som modtagende (omsorg, tid, penge, ressourcer, osv.), hvilket har fået bl.a. den danske sociolog Jens Qvortrup til at stille kravet om etablering af en "barndomssociologi"(se Qvortrup, 1983, samt Qvortrup & Christoffersen, 1990).

Et netværk af sådanne barndomssociologer i såvel dansk, skandinavisk som europæisk perspektiv har siden forsøgt at råde bod på dette, ved at tage afsæt i foreliggende statistisk materiale, men nu med særlig henblik på synliggørelse af børn som socialt aktive agenter, hvilket kræver omtolkninger af allerede produceret materiale. Man har derudover igennem

egen produktion af statistisk materiale, samt gennem materiale produceret via andre forskningsmetoder (spørgeskemaer og interview) forsøgt at skabe ny viden om børns aktive medvirken i de samfundsmæssige processer (Solberg, 1983, Qvortrup, 1990 og 1994, Qvortrup, et.al.(Eds.), 1994).

Man kan i en vis udstrækning se en tilsvarende bestræbelse i dele af det såkaldte BASUN-projekt (hvilket står for Barn, Samfund og Udvikling i Norden), hvor man primært på baggrund af foreliggende statistisk materiale gennem bearbejdnings og nytolkninger har forsøgt at tydeliggøre børns samfundsmæssige placering (Andenæs & Haavind, 1987 og Langsted & Sommer, 1992).

Til trods for disse og lignende bestræbelser er der dog ingen tvivl om, at der på dette felt stadig er en voldsom mangel på opmærksomhed og, som følge af dette, viden om børns ikke blot modtagende, men også ydende indsats.

Deltagende observation.

Synliggørelse af børn ud fra et børneperspektiv gennem anvendelse af børn som informanter kan i høj grad også siges at foregå gennem observationer af børn. Der vil da typisk være tale om observationer i de "natural settings" som børnenes almindelige hverdagsliv udfolder sig inden for.

Målet med denne type af undersøgelser vil ofte være via observationer af børns egne iscenesættelser af handlinger, relationer, etc., at nå tættere på en forståelse af hvilke motiver, følelser og tanker, der er på spil i deres hverdagsliv.

I forbindelse med gennemførelse af observationer vil der typisk være tale om forskellige grader af deltagende observation, forstået på den måde, at observatøren i en eller anden form indgår som almindelig deltager i eller omkring børnenes aktiviteter og handlinger.

Deltagelsen kan basere sig på perifer medlemskab, hvor der er tale om at forskerne

"seek an insider's perspective on the people, activities, and structure of the social world, and feel that the best way to acquire this is through direct, first-hand experience. They interact closely, significantly, and frequently enough to acquire recognition by members as insiders. They do not, however, interact in the role of central members, refraining from participating in activities that stand at the core of group membership and identification. As a result, they generally do not assume functional roles within the group."(Adler & Adler, 1987, s.36)

Flere observationsstudier på nordisk grund er baseret på denne form for perifer medlemskab (Andersen & Kampmann, 1988 og 1996, Bae, 1985 og 1996, Løkken, 1993, Strandell, 1994). Denne position betegner Hutchby og Moran-Ellis som "the detached observer" (Hutchby & Moran-Ellis, 1997, s.10). Valget af en sådan position vil ofte hænge sammen med en intention om at placere fokus på børnenes ageren og kommunikation med **hinanden**, snarere end med de voksne.

Goodwin udtrykker en tilsvarende intention med denne position:

"By making use of the techniques of conversation and the documentation of the sequential organisation of indigenous events, we can avoid the pitfalls of interpretive anthropology", which tends to fokus its attention on ethnographer/informant dialogue rather than interaction **between participants**. This will enable us to move ... towards an "anthropology of experience" concentrating on how people themselves actually perform activities ". (Goodwin, 1990, s.287, her citeret efter Hutchby & Moran-Ellis, 1997, s.13)

Der kan i forbindelse med observationsstudier også være tale om at placere sig i en anden position, som man i højere grad ville betegne som aktivt medlemskab, hvor

"Researchers who adapt active membership roles do more than participate in the social activities of group members; they take part in the core activities of the group. In so doing, they generally assume functional, not solely research or social, roles in their settings."(Adler & Adler, 1987, s.50)

Også her kan der henvises til nogle få observationsstudier, hvor observatørens rolle har ligget tæt op ad Patricia og Peter Adlers beskrivelse af det aktive medlemskab (Poulsgaard, 1983, til dels Åm, 1989, samt med et andet perspektiv Ehn, 1983).

Endelig taler Patricia og Peter Adler om komplet eller fuldstændig medlemskab, som nok endnu mere end de to foregående kategorier må forstås idealtypisk. Der vil her typisk være tale om mere eller mindre fuldstændige tilnærmelser til rollen, hvor forskeren principielt optræder som "indfødt".

"They and their subjects relate to each other as status equals, dedicated to sharing in a common set of experiences, feelings, and goals. As a result, CMRs (complete-member-researchers, min tilføjelse) come closest of all researchers to approximating the emotional stance of the people they study."(Adler & Adler, 1987, s.67)

Når den gruppe, forskningsprocessen omhandler, er børn eller unge, vil denne forskerposition ikke være mulig. Man kan sige, at der inden for institutionsområdet findes nogle få

undersøgelser, hvor forskeren nærmer sig denne position, men hvor perspektivet typisk vil være rettet mod den professionelle omsorgsudøver, pædagog, lærer, mv., altså primært udgør et voksenperspektiv (fx Ehn, 1983).

Den indlevelse og identifikation, der etableres igennem det Adler og Adler kalder "insiderens" blik, er mest udtalt i forbindelse med det fulde medlemskab, men tilstræbes også i de to andre positioner. Når den udforskede gruppe udgøres af børn og unge, er indlevelse og identifikation imidlertid underlagt helt særlige og principielle vanskeligheder (jf. fx Fine & Sandstrom, 1988). Dels i form af nødvendige oversættelser fra en livssfære eller livsverden til en anden, som kræver flere lag af fortolkning, end hvis forskeren netop kunne opnå et reelt medlemskab eller "insider"-position i en eller anden udstrækning. Dels i form af særlige etiske overvejelser begrundet i, at forskeren på den ene side forsøger at etablere en vis grad af indlevelse og identifikation, samtidig med at han eller hun reelt er placeret i en væsensforskellig position i forhold til børnene eller de unge - ikke mindst i relation til magt.

Disse problemstillinger vedrører dog ikke blot observationsstudier, men er også af relevans for andre typer empiriindsamling. Men fortolkningsproblematikken kan dog umiddelbart siges at udgøre et specielt omfattende problem, når det er observationsstudier, der er tale om. Bestræbelsen på at leve sig ind i "den anden/fremmede", som barnet og børnene i udpræget grad må siges at være i forhold til den voksne forsker, stiller store tidsmæssige fordringer, hvilket det ofte af ressourcemæssige årsager vil være svært at honorere.

I omfattende observationsstudier vil der ofte være en første fase, hvor man bevidst forsøger at være meget åben i sin fokusering, for på den måde overhovedet at få en fornemmelse af, hvad deltagerne i den pågældende kultur selv tillægger betydning. En særlig udfordring til forskeren er det, når deltagerne og kulturen, der ønskes undersøgt, er børn inden for vores egen kulturkreds, idet vi som voksne iagttagere kan have tilbøjelighed til blot at få øje på det, vi i forvejen er fortrolige med. Dermed vil vi principielt have tendens til at bekræfte de opfattelser af børn og deres handlinger, vi på forhånd møder op med. For at forfølge intentionen om børneperspektiv, må man som voksen bevidst forsøge at bryde med disse forhåndsantagelser, som jo nødvendigvis udtrykker et voksenperspektiv, og i stedet møjsommeligt arbejde på at gøre det velkendte og selvfølgelige til noget fremmed, til "den anden". Vi må som voksne iagttagere arbejde på at "eksotisere" børnenes handlinger, de daglige rutiner, deres relationsdannelser, deres reaktioner på de voksnes handlinger, etc. For så i næste omgang nysgerrigt og åbent at prøve at finde nye mønstre i dette "eksotiske" og fremmedartede ud fra dets egne præmisser, dets eget meningsperspektiv (Fine & Sandstrom, 1988, Thorne, 1993, Haudrup Christensen, 1993 og 1994, Ehn, 1983, Ehn & Löfgren, 1982, Andersen & Kampmann, 1996). Netop fordi vi som voksne er vant til at kigge på børn og

deres handlinger med den voksnes blik, bliver det vigtigt i længere tid at følge børnene i deres egne rum, og såvel fysisk som psykisk forsøge at kigge dem over skulderen, for på den måde at tvinge os selv til at aflægge de voksne logikker med hensyn til at fortolke diverse begivenheder, og i stedet langsomt arbejde børnenes logikker ind under vores hud. "Insider"-perspektivet er således bestemt ikke en overflødig bestræbelse, når det er børneobservationer der er tale om. Man kan tværtimod sige, at dette skift i vores perspektiv er et helt uomgængeligt skridt, hvis vi skal give os selv en chance for at gå på opdagelsesrejse og nærme os nogle bud på, hvilke intentioner, tanker og følelser børn orienterer sig efter i deres hverdagsliv.

Der kan dog ligge en fare i en rendyrkning af denne form. James, Jenks og Prout omtaler det som "the tribal child". De advarer mod, at vi i respekten for børnenes egne kulturelle koder og kompetencer risikerer at idealisere barndommen som et totalt afsondret og autonomt univers, der hverken har ligheder med eller relationer til voksenverdenen (James, Jenks & Prout, 1998, s.28ff).

Som modtræk over for denne risiko synes det derfor vigtigt at fastholde betydningen af det tredje punkt i Hutchby og Moran-Ellis' tidligere refererede diskussion af børneperspektivet. De sociale arenaer, børn indgår i, er netop konstant kendetegnet ved deres indvævedhed i voksenverdenen, i de samfundsmæssige strukturer og struktureringer, hvilket nødvendigvis også må medtænkes i tolkningen af børns handlinger og udsagn.

Man kan også anvende observationsmetoder under mere afgrænsede og fokuserede vilkår end ovenfor behandlet. Der kan være tale om, at de voksne på forhånd har defineret nogle områder, hvor de vil opnå større indsigt i børnenes faktiske handlinger og præferencer. I institutionssammenhæng kan man fx på forhånd i personalegruppen have en afklaret interesse i at afdække handle-mønstre i forbindelse med bestemte typer af begivenheder i løbet af institutionsdagen. I daginstitutionen kan det fx være børnemødet hver formiddag, der ønskes kulegravet. Ved at lade en af de voksne være fri for andre typer af arbejdsopgaver, kan vedkommende rette sin opmærksomhed imod, hvad der faktisk foregår i disse samlinger. Ved ikke at fokusere på hvad den voksne foretager sig, og dermed hvad der etablerer den "officielle læreplan", men snarere fokusere på hvordan børnene reagerer - eller måske slet ikke reagerer, fordi de faktisk meget aktivt er optaget af andre ting, osv., kan de voksne få en begyndende fornemmelse af, hvordan børnene opfatter sådanne pædagogisk tilrettelagte aktiviteter. En sådan type observation er faktisk betydeligt vanskeligere, end det umiddelbart kunne lyde til, idet det kan være uhyre vanskeligt for den voksne observatør, der jo er decideret "insider" og fuldgældigt medlem i institutionens **voksenkultur**, at se andet end den selvfølgelighed, voksenkulturen har etableret omkring diverse aktiviteter, hvorfor man

umiddelbart som voksen iagttager kan have tendens til at se børnenes handlinger som mere eller mindre hensigtsmæssige ud fra dette voksne perspektiv. Dette er imidlertid ikke udtryk for, at sådanne bestræbelser ikke kan være vigtige, men nok snarere en påpegning af, at det kræver øvelse og meget bevidst arbejde med hensyn til, hvad man overhovedet får øje på. I forhold til daginstitutionsområdet kan man hente inspiration til dette i de norske forfattere Gunvor Løkken og Frode Søbstds bog om observation og interview i børnehaven (Løkken & Søbstad, 1995). Principielt kan også lærere og øvrige socialarbejdere lade sig inspirere af dette, selv om deres arbejdsvilkår på nogle - ikke uvæsentlige - punkter er anderledes.

En meget grundig og mere bredt anlagt indføring i forskellige observationsmetoder og det efterfølgende fortolknings- og analysearbejde kan man finde i Pellegrini's bog "Observing Children in Their Natural Worlds" (Pellegrini, 1996).

Børneinterviewet.

Når man beskæftiger sig med børn som informanter, er børneinterviewet vel nok at opfatte som den mest oplagte metode. Som nævnt er det dog først inden for de senere år, at man mere systematisk har forsøgt at udvikle overvejelser omkring, hvilke særlige metodiske muligheder og vanskeligheder, der ligger i et sådant forehavende.

Således er det så sent som i 1988 og 1989, at der i nordisk sammenhæng ofres så megen opmærksomhed på dette, at det resulterer i egentlige udgivelser, i form af to artikelsamlinger, med fokus på børneinterviewet (Jensen, 1988 og Lindh-Munther, 1989. Se endvidere Enggaard, 1982). Sideløbende med dette har der tilsvarende været to udgivelser, der med mere håndbogsagtige intentioner har beskæftiget sig med interview med børn (Doverberg-Österberg & Pramling, 1985 og Løkken & Søbstad, 1995. Se tillige her Pellegrini, 1996).

Den relativt nye og positivt orienterede interesse i børneinterviewet har klare relationer til de tidligere nævnte brud i børneforskningsinteressen. Det er tydeligvis den øgede interesse i børneperspektivet, der sætter børneinterviewet på dagsordenen i børneforskningssammenhæng (jf. fx Jørgensen, 1988).

De metodiske overvejelser omkring børneinterviewet tager selvfølgelig sit afsæt i mere generelle overvejelser omkring interviewets placering i en forskningsmæssig sammenhæng, men dette suppleres typisk med, hvilke særlige forhold der skal tages med i betragtning, når det er børn og ikke voksne, der skal interviewes. Betydningen af disse særlige omstændigheder for interviewets form og opbygning er dog ikke noget der på forhånd og abstrakt kan tages højde for, men er i høj grad noget, der må udvikles og kvalificeres i takt med, at man faktisk gør sig erfaringer med det. De nævnte artikelsamlinger er således også

mere udtryk for udveksling mellem børneforskere, der har forsøgt at arbejde med børneinterviewet, hvor de forskellige artikler formidler de konkrete erfaringer, de har haft med at foretage interview i den ene eller anden form.

Inden for de senere år har der tilsvarende været en stor grad af interesse og opmærksomhed mod kvalitativt orienteret forskning og ikke mindst anvendelse af interviewformen i forbindelse med børneforskningen i fx England, hvilket blandt andet er kommet til udtryk igennem tidsskriftet *Children & Society*, som inden for det seneste års tid har bidraget til tilsvarende erfaringsudvekslinger (se specielt *Children & Society*, vol.10, no.2, 1996 og Mauthner, 1997).

Det følgende skal ses som et forsøg på at opsamle og skitsere mere generelle tendenser ud fra dette materiale.

Hvis man starter med mere overordnet metodisk at se på forskningsinterviewet, kan der differentieres ud fra fire dimensioner.

I en dimension kan man tale om struktureret, semistruktureret, ustruktureret og "open-ended" interview, hvor der kan være tale om flydende overgange.

En anden dimension gælder antallet af interviewpersoner, gående fra enkeltinterviewet, interview med to personer, der kan støtte hinanden og øge trygheden ved at deltage i interviewet (hvilket ofte kan være relevant i forhold til interview med børn), og videre til det egentlige gruppeinterview, hvor der kan være tale om, at op til 5-6 personer deltager i interviewet.

Den tredje dimension kan betegnes som gående på det direkte "ansigt-til-ansigt" interview over for det indirekte interview i form af telefoninterview og videre til det "selv-administrerede" interview, fx i form af åbne spørgeskemaer, der i princippet kan formidles via posten.

Endelig kan man også differentiere i forhold til interviewets omfang, gående fra engangs-interview, der nærmest har karakter af korte udvekslinger ned til ganske få minutters varighed, over længerevarende, mere dybdegående engangs-interview, til tilbagevendende interview med den samme interviewperson over en længere periode (Fontana & Frey, 1994, s.361, Oakley, 1981, samt Løkken & Søbstad, 1995).

I de to nævnte antologier om børneinterview dækker de forskellige artikler over store dele af spektret i disse 4 dimensioner, og selv om der således er tale om blandede erfaringer, synes der dog at være nogle mere generaliserbare pointer omkring interview med børn i forhold til de fire dimensioner.

I forhold til **struktureringsgrad** påpeges det i flere bidrag, at interview med børn i sammenhæng med en intention om gennem interviewet at komme nærmere en forståelse af "the kids' point of view", som Thorne kalder det (Thorne, 1993), kræver en stor grad af åbenhed i interviewet.

Den voksnes forhåndsdefinering af spørgsmålene vil, i højere grad end man måske umiddelbart er opmærksom på, afspejle de voksnes tilgang til og forståelse af nogle temaer, mere end det nødvendigvis giver mening og synes væsentligt ud fra et børneperspektiv. Sagt på en anden måde kan der være fornuft i at betragte den voksne interviewer som "biased" ud fra en særlig voksenlogik, og dermed formulerende sig inden for en voksendomineret terminologi, som børnene kun vanskeligt kan se betydningen af. Ud over at man således kan pege på det semistrukturerede, ustrukturerede eller sågar "open-ended" interview som potentielt mest sensitivt over for at indfange børnenes eget perspektiv, kan man modsat sige at erfaringerne også peger på nødvendigheden af en vis grad af støtte og styring for overhovedet at få børnene involveret. Især i forbindelse med interview af mindre børn peges på det tilrådelige i dette. Som jeg vil vende tilbage til nedenfor, har dette i flere tilfælde udmøntet sig i deciderede støtteforanstaltninger til interviewet (billeder, tegninger, historier, halvt formulerede udsagn, etc.), men derudover peger det på nødvendigheden af at rette særlig opmærksomhed mod selve den måde, den voksne interviewer formulerer sig. Udover at dette er noget flere peger på kan opøves gennem øvelse, er der også et par mere principielle aspekter i dette.

Flere peger på, at det er vigtigt, at den voksne interviewer ikke formulerer spørgsmålene for lukkede, således at barnet indskrænker sig til ja eller nej svar, hvilket reelt ikke giver den voksne megen ny information.

Omvendt kan der også ligge en fare i at formulere spørgsmålene for generelt eller abstrakt, hvilket igen især for mindre børn gør det vanskeligt overhovedet at svare. Flere påpeger, hvordan der må tages afsæt i konkrete begivenheder, som man så må forsøge at få børnene til at fortælle om, for først i anden omgang at nærme sig de mere vurderende spørgsmål, som hvorfor og hvad barnet mener om dette eller hint.

Antallet af interviewpersoner kan i forlængelse af dette have betydning, når det er børn, der interviewes. Flere interviewpersoner kan være at foretrække, dels fordi det overhovedet kan virke betryggende for børnene i en ellers uvant situation. Dels fordi man herved kan øge muligheden for at børnene ved gensidigt at kommentere og supplere hinandens udsagn har mulighed for at "sætte scenen" og således præge samtalen ud fra deres logik, sprogbrug og perspektiv. Omvendt kan det egentlige gruppeinterview, som netop ofte har til formål at lade

interviewdeltagerne overtage styringen af indhold og sprogform i løbet af interviewet, og hvor interviewerens rolle nok så meget indskrænkes til at være "modulator", formidler og ordstyrer, være forkrævende en form i forhold til deltagerens, især igen mindre børns, kompetence til at fastholde den røde tråd, give plads til de andre, osv.

Blandt større børn og unge kan gruppeinterviewet dog i høj grad siges at være relevant, ikke mindst hvis man gennem interviewet ønsker at få deltagerens egne oplevelser frem med hensyn til hvad der på godt og ondt er væsentlige elementer i deres eget liv (Roberts & Sachdev (Eds.), 1996).

En særlig udgave af gruppeinterviewet udgøres af fokusgruppeinterviewet, hvor interviewerens rolle netop er indskrænket til at være igangsætter i form af at sætte en bestemt problemstilling på dagsordenen, hvorefter man søger at lade det fortsatte interview være en diskussion interviewdeltagerne imellem, blot med den hensigt, at fokus bliver fastholdt omkring den oprindeligt formulerede problemstilling. Intervieweren indgriber således primært med henblik på at få diskussionen bragt tilbage til det aftalte tema (Morgan, 1988).

Dette er ud fra det foreliggende materiale at dømme ikke en interviewform, der i synderlig grad er anvendt inden for børne- og ungdomsforskningen, men især med de ældste børn og unge er det en interviewform, der fremover ville kunne forventes at blive brugt oftere (jf. igen Roberts & Sachdev (Eds.), 1996).

Med hensyn til **direkte/indirekte** interview kan der være grund til flere typer af overvejelser. Som i interview med voksne vil der også i børneinterviewet være tale om en interaktionssituation, hvor der udover den sprogligt formulerede samtale eller spørgsmål-svar situation vil være tale om nonverbal interaktion, der kan være nok så væsentlig for at forstå interviewdeltagerens informationer. Den nonverbale reaktion på et verbalt formuleret spørgsmål kan således give værdifuld information til interviewerens om, hvordan barnet eller børnene overhovedet opfatter det der tales om.

Dernæst kan man sige, at det kan være væsentligt for værdien og udsagnskraften af interviewmaterialet, at interviewerens ved sin tilstedeværelse har mulighed for at rette eventuelle misforståelser i forhold til de intentioner, spørgsmålene repræsenterer. Dette kan selvfølgelig også gøre sig gældende i forbindelse med fx spørgeskemaer uddelt til voksne, men igen må den særlige oversættelsesproblematik mellem voksenverdenens indforståetheder og selvfølgeligheder og børneverdenens ditto tages i betragtning, hvilket kunne pege på vigtigheden af den voksne interviewers tilstedeværelse. Når der er tale om undersøgelse af omstændigheder omkring større børns liv, kan man finde erfaringer med anvendelse af det indirekte og på forhånd strukturerede interview i form af spørgeskemaet (Gamst & Jørgensen, 1988). Det er dog væsentligt at påpege, at man i denne sammenhæng brugte spørgeskemaet i

kombination med andre metoder til indhentning af information (stile, enkeltinterview og gruppeinterview) (Ibid., s.134).

Varigheden af interviewet er endelig et forhold, flere påpeger, er af særlig betydning i forbindelse med interview af børn. Afhængigt af børnenes alder vil det være meget forskelligt, hvor lang tid børnene kan og ønsker at fastholde opmærksomheden mod selve interviewsituationen. Der må i denne sammenhæng fordres en særlig sensitivitet hos den voksne interviewer med hensyn til at aflæse de signaler børnene giver undervejs i forløbet. Som et af de centrale punkter i diskussionen omkring etiske overvejelser i forbindelse med at anvende børn som informanter, diskuterer flere, at børnenes accept og tilsagn om at medvirke i fx interview ikke alene skal konfirmeres på forhånd, men i princippet må stå til løbende forhandling. Hvilket betyder, at også intervieweren undervejs i forløbet må være opmærksom på, om barnet reelt selv mener at tilsagnet er "ophørt" (Alderson, 1995, samt *Children & Society*, vol.10, no.2, 1996).

Flere børneforskere med erfaring i at interviewe børn giver udtryk for, at disse signaler ofte er indirekte, men nok så tydelige, hvis man blot som interviewer kender "koden" (Sigsgaard, 1993, Jensen, 1988, Lindh-munther, 1989).

Samlet set er der som antydning stadig tale om at gøre sig erfaringer inden for et relativt nyt område, hvilket betyder, at såvel antologiernes forfattere som andre børneforskere fortsat må prøve sig frem. Som sagt har det i flere tilfælde betydet, at man i forbindelse med den ene eller anden form for interviewteknik har søgt at kvalificere forløbet ved at inddrage forskellige typer af støtteforanstaltning.

Der er således flere eksempler på, at der er blevet brugt **billeder** eller **fotografier** som afsæt for en samtale mellem den voksne interviewer og de interviewede børn. Der er disse tilfælde typisk tale om motiver hentet fra børnenes egen hverdag, hvilket dermed betyder, at man gennem billedet eller fotografiet forsøger at få barnet til at sætte ord på, hvilke begivenheder der her har været eller kunne være tale om.

En variation af dette kan være, at man forud for interviewet har bedt børnene selv lave en **tegning** ud fra et givet tema, hvorefter man i interviewet tager afsæt i at lade barnet kommentere indholdet i og meningen med tegningen.

Udover at dette kan være et hjælpemiddel til at få et interview i gang, kan det også anvendes til at spore samtalen tilbage til det oprindelige tema undervejs i interviewet, hvis intervieweren ved andre midler har svært ved at fastholde barnets koncentration.

En anden variation er, at man decideret lader børnenes tegninger udgøre svarmaterialet på de spørgsmål, den voksne har stillet. Især omkring mindre børn er der udtrykt positive erfaringer med således at lade børnenes svar tage form af tegning i højere grad end ord (Westman, 1988). Omvendt er der i sammenhæng med større børn mere blandede erfaringer med denne intention (Haudrup Christensen, 1993).

Et andet eksempel kan være, at interviewereren starter interviewet med at **fortælle en historie**, som de bagefter får barnet til at kommentere på. Der kan i denne sammenhæng ofte være tale om, at man gennem interviewet ønsker at få barnets holdning frem omkring en bestemt type (moralsk eller etisk) problemstilling, hvorfor historien kan have som formål at formulere et moralsk dilemma i konkret form.

En variant af dette forekommer, når interviewereren indleder ved at **formulere en sætning halvt færdigt** (tit indeholdende oplægget til en historie eller et udsagn), hvorefter man beder barnet om at fortsætte og færdiggøre historien eller udsagnet.

Det er klart, at der i denne interviewform er tale om en speciel form for strukturering, hvor forskeren igen risikerer i højere grad at få svar (mere eller mindre pålidelige) på spørgsmål ud fra et voksenperspektiv, mere end man får indfanget udsagn om forhold, der for børnene udgør væsentlige spørgsmål.

I forbindelse med interview med mindre børn er der dog ingen tvivl om, at der synes at være positive erfaringer med denne form for støtte til interviewforløbet.

Stile, dagbøger, mv. kan også ses som empirisk materiale, der udover måske at blive brugt som selvstændigt analysemateriale kan anvendes som afsæt for og støtte til gennemførelse af et efterfølgende enkelt- eller gruppeinterview.

Især med større børn og unge kan man anvende børns skriftlige udtryk som et middel til at nærme sig deres egne opfattelser vedrørende væsentlige problemstillinger (Gamst & Jørgensen, 1988).

Der kan her være tale om mere eller mindre forhåndsstrukturerede temaer formuleret af de voksne, der ønsker at indhente informationer fra børnene selv.

Der kan således være tale om at bede store grupper af børn om at forholde sig skriftligt fortællende til bestemte spørgsmål, som de voksne på forhånd har defineret, hvilket selvfølgelig kan siges at være en stor fordel ved den type empiriindsamling, idet man relativt ressourcebesparende kan få indhentet store mængder af information.

En særlig form for interview med børn, hvor man forsøger at tage højde for de særlige vanskeligheder dette måtte medføre, samtidig med at man forsøger at fastholde intentionen

om at få børns eget perspektiv frem, er det såkaldte **livsformsinterview** (Andenæs, 1991 og Haavind, 1987, Langsted, u.å. og s.).

Denne interviewform er blandt andet udviklet i sammenhæng med det førnævnte BASUN-projekt, hvor man i forbindelse med interview af 4-5 årige forsøgte at indkredse børns egen opfattelse af deres hverdagsliv, dets mening og betydningsfuldhed, sammenhænge, og ikke mindst deres egen og andres rolle og kompetence i forbindelse med dette hverdagsliv. Sådanne temaer er det givetvis vanskeligt, hvis ikke umuligt, at få børn i den pågældende alder til at svare meningsfuldt på, medmindre der ydes en kraftig støtte. Livsformsinterviewet lader afsæt for interviewet være børnenes egen fortælling om, hvordan deres hverdagsliv konkret udfolder sig. Men vel at mærke udført på en sådan måde, at interviewer sammen med barnet opholder sig på "åstedet" for de enkelte begivenheder. Dette har typisk været prøvet i barnets hjemmemiljø, hvor den voksne hele tiden beder barnet vise, hvor de pågældende begivenheder er foregået. I forbindelse med at barnet viser den voksne, hvor præcist de enkelte aktiviteter er foregået, giver det interviewer mulighed for at spørge konkret videre til barnets egen fortælling (fx "vis mig hvor du vågner", "tager du selv tøj på", "hvor er dit tøj", "hvordan er det kommet der", osv.) Som støtte for at stille relevante uddybende og konkretiserende spørgsmål havde man i BASUN-projektet lavet et forinterview med forældrene (Andenæs, 1991, Langsted, u.å. og s.).

Denne form for børneinterview "on-the-spot" synes at have flere fordele i relation til såvel præcision, dybde og validitet i relation til anvendelsen af barnet som informant og ekspert i formuleringen af oplevelsen af eget liv, men må i modsætning til fx spørgeskemaet siges at være yderst ressourcekrævende.

I forbindelse med børneinterviewet kan det til sidst være interessant at se det i lyset af en anden forståelse af informantbegrebet end sådan som det hidtil har været anvendt.

I mange etnografiske studier bruges informantbegrebet til at betegne den eller de personer, forskeren i første omgang er afhængig af at få kontakt til, med henblik på via informanten dels at få adgang til de personer eller den delkultur, undersøgelsen skal omhandle, dels at få en "briefing" om, hvordan denne kultur umiddelbart fungerer (Johnson, 1990). Informanten bliver således via sin egenskab af "insider" en slags formidler mellem forskeren som "uvidende ikke-medlem" og den gruppe, der skal undersøges. Via relationen til informanten har forskeren mulighed for om ikke at blive insider, så dog at blive accepteret som en person med en legitim interesse.

Hvis der er tale om forskning i fx unges opfattelse af egne livsvilkår, rettigheder og muligheder for at deltage aktiv i deres egne livsprocesser, kan en sådan informant være uundværlig for den voksne forsker, hvis han eller hun skal gøre sig forhåbning om at få fat i

de unges eget perspektiv. Uden dette adgangstegn (samt den nødvendige briefing fra informanten om kulturens "koder") kan det være svært overhovedet at etablere kontakten, og selv om den eventuelt etableres, vil de unges indgåen i og afgivede informationer i interviewet måske nok så meget afspejle deres forhold til og forventninger til repræsentanter for "de voksne", det offentlige system, etc. som det vil være udtryk for deres eget perspektiv.

Blandt andet i den engelske debat omkring interview med børn og unge beskæftiger man sig en del med denne problemstilling, og en af de måder man i disse år forsøger at tackle dette problem er ved at bruge (ældre) børn til at interviewe yngre børn (Alderson, 1995).

Børns fortællinger og historier.

Inspireret af mere folkløstiske og etnologiske forskningsmetoder kan indsamling af børns egne fortællinger og historier siges at være en særlig form for indfangning af børnekulturen. Børn kan siges i denne sammenhæng at blive betragtet som kulturproducenter, hvor det er børnenes egne måder aktivt at omgås og indgå i kulturen der er sat i fokus. Den voksne forsker er i denne sammenhæng ikke dagsordensættende, men må snarere opfattes som "outsider" eller turist, der indsamler indtryk fra den kultur man er interesseret i at studere nærmere. Ved at lytte til, indsamle og registrere børns egne fortællinger, vittigheder, rim, remser, mv., skaber man en synliggørelse af børn, barndommen og børns kompetencer som sådan.

Udover dette vil der imidlertid også med en sådan form for materiale være grundlag for den voksnes analyse af materialet som udtryk for barnets måde at opfatte og håndtere virkeligheden ud fra eget perspektiv (se Peterson, 1987 og 1989, BIXEN, 1983 og 1984, BUKS, nr.21 og 22, 1991 og nr.32 og 34, 1994, samt Saugmann & Jessen, 1992 som eksempler på dette).

Som et andet udtryk for børns egen udlægning og bearbejdning af virkeligheden kan man indsamle børns tegninger, og også her bruge dem til i sig selv at eksponere og synliggøre børn, eller bruge dem som afsæt for opnåelse af større forståelse af børns tilgang til og tolkning af deres liv (Aronsson, 1991).

Hvad enten der er tale om nedskrevne historier og fortællinger, vitser, etc. eller det er børns tegninger, ligger der endvidere to væsentlige perspektiver i dette arbejde.

Dels den umiddelbare mulighed for at fremvise denne form for børnekultur til et større publikum, i form af skriftlige publikationer, hvor børnenes historier gengives, eller i form af udstillinger, hvor fx børns billeder kan fremvises.

Dels i form af via det foreliggende materiale at lave historiske analyser, hvor eventuelle udviklinger i børnekulturens udtryksformer kan aflæses direkte af materialet. Dette bliver i nogle undersøgelser efterfølgende brugt som grundlag for tolkninger af årsager og begrundelser for sådanne forandringer set i relation til mere generelle sociokulturelle forandringer i barndommens vilkår som sådan (Aronsson, 1991).

Triangulering og kombination af metoder.

I mange undersøgelser er der reelt tale om kombination af flere forskellige typer af dataindsamling (fx Gamst & Jørgensen, 1988, Mauthner, 1997, *Children & Society*, vol.10, no.2, 1996, Andenæs, 1991), hvilket som nævnt tidligere meget ofte anbefales kraftigt.

Et væsentligt aspekt ved at anvende flere typer empiri er, at man derved nærmer sig den gruppe, man undersøger, eller de temaer, man er interesseret i at få afdækket, ud fra forskellige vinkler, hvilket giver forskellige typer af, hver især begrænset, viden, som tilsammen kan begynde at stykke billeder sammen, som ikke kan nås ved udelukkende at forfølge én metode.

Et andet aspekt er, at man ved begyndende sammenligninger mellem de forskellige informationer har mulighed for at se gennemgående mønstre, som man derfor med rimelighed kan antage ikke blot skyldes tilfældigheder, og omvendt kan pointer, som synes at virke centrale i en type materialeindsamling, være fuldstændig fraværende, når man tilnærmer sig via andre metoder. Dette behøver ikke i sig selv at være bevis for, at pointen ikke er væsentlig, men det kan anspore til yderligere refleksion, påpasselighed og opmærksomhed i forhold til at konkludere for hurtigt og absolut.

For det tredje kan metodemangfoldigheden skabe et godt udgangspunkt for analyse- og begrebsdannelse, idet man netop kan lade tilsyneladende centrale pointer fra den ene del af materialet blive afprøvet som søgemodel for tilgangen til den eller de øvrige typer af indsamlet materiale man råder over. Og omvendt kan gennemgangen af det øvrige materiale generere nye indsigter, som man i næste omgang kan bringe med tilbage til en ny "gennemlæsning" af den første del af materialet.

Som man kan fornemme af dette sidste, er der en tæt sammenhæng mellem de forskellige typer af triangulering, der er blevet nævnt tidligere (metode-, teori-, forsker-, fag- og datatriangulering), hvor der kan være tale om, at trianguleringen både foregår inden for hvert niveau som sådan, men også kan foretages ved afsmitninger fra et niveau til et andet.

Barnet som informant i forbindelse med vidneudsagn.

Der knytter sig naturligvis særlige overvejelser til anvendelsen af børn som informanter i forbindelse med forvaltning af krisesituationer i familien, mistanke om vold, mishandling, vanrøgt, gennemførelse af retslige processer, mv.

Her vil det ofte være afgørende, hvilken type udsagnskraft børnenes udsagn eller vidnesbyrd vurderes at have. Det er således vigtigt at kunne skelne imellem, hvornår man tolker interviewet eller samtalen med børnene ud fra, at det repræsenterer et meningsperspektiv, hvor det er barnets tilgang til og opfattelse af deres livsverden, de giver udtryk for, over for hvornår det tolkes ud fra et ønske om en præcis kortlægning af faktiske hændelsesforløb. Skellet mellem den "objektive" redegørelse og den "subjektive" oplevelsesdimension kan ofte være uhyre vanskelig at fastlægge, samtidig med at netop denne balance ofte udgør en væsentlig problemstilling.

Såvel internationalt som i Norden er denne problemstilling yderligere aktualiseret inden for de senere år, idet man som anført i starten af dette arbejdsnotat jo netop generelt har ønsket at lade børn blive hørt i flere og flere sammenhænge.

Herhjemme har især Morten Nissen igennem mange år beskæftiget sig med børns oplevelse af og inddragelse i forældrenes skilsmisseforløb (Nissen, 1984a, 1984b, 1987, 1988).

Else Christensen har arbejdet med interview med børn i familier præget af misbrugsproblemer (Christensen, 1988 og 1994).

Forhør af børn og børns vidneudsagn i forbindelse med retslige processer bliver behandlet i en samling af artikler i den svenske antologi "Barns utsagor i utredningar vid misstanke om brott" (Sjöström, 1996).

ETISKE OVERVEJELSER.

Især i den engelske debat har der i de senere år været en stor interesse for at behandle de etiske problemstillinger i forbindelse med anvendelse af børn som informanter. Dette har dels udgjort grundlaget for et temanummer af tidsskriftet *Children & Society* (*Children & Society*, vol.10., no.2, 1991) og udgjort et væsentligt aspekt i en udgivelse fra organisationen Barnados, som på forskellige måder arbejder på at forfølge børns interesser og rettigheder (Alderson, 1995)

Alderson opregner i sin publikation ti områder, hvor forskeren (eller socialarbejderen, læreren, pædagogen, etc.) bør stille sig selv relevante spørgsmål af etisk art, før han eller hun gennemfører sin undersøgelse (det følgende baserer sig på Alderson, 1995, s.2-6):

- **formålet med undersøgelsen**, som bl.a. må indeholde spørgsmål om, hvis interesser undersøgelsen tjener, hvilke spørgsmål det er værd at undersøge, om de er undersøgt før, hvorfor så igen, osv.?

- **Omkostninger og forhåbninger til resultatet (hoped-for benefits)**, som bl.a. bør føre til spørgsmål om, hvilke bidrag børnene skal yde til undersøgelsen, samt ikke mindst hvilke omkostninger dette kan have i form af tidsforbrug, besvær og ulejlighed, overskridelse af barnets "privacy", frygt for at tilstå angst, ydmygelse eller nederlag, osv. Samt omvendt hvilke mulige fordele kan barnet opnå. Hvordan vil man reagere over for børn, der ikke ønsker at medvirke, eller ønsker at trække sig ud undervejs?

- **"Privacy" og fortrolighed**, hvor der kan spørges til anonymitet, o.lign., under hvilke omstændigheder dataindsamlingen foregår (i ro og fred uden mulighed for at det kan blive overhørt af andre, o.lign.), forældrenes involvering, etc.?

- **Udvælgelse, inkludering og ekskludering**, hvor det bør overvejes, hvorfor de pågældende børn er valgt ud, om der er andre der kan opleve at være holdt udenfor, om dette kan retfærdiggøres, hvilken udsagnskraft tillægger man resultatet fra netop denne gruppe børn, etc.?

- **Finansiering**, hvor der dels kan spørges til, om man udelukkende bør finansiere projekter fra instanser, der principielt ønsker at undgå handlinger, der kan skade

børn, om finansieringen er tilstrækkelig i forhold til den tid, der bør bruges for at yde børnenes indsats og indgåen retfærdighed, om der er tænkt på refundering af eventuelle omkostninger for børnene eller deres forældre?

- **Vurdering og mulighed for revision af projektets mål og metoder**, hvor der dels kan spørges til, om børnene eller deres forældre har medvirket i tilrettelæggelsen af projektet, om de har mulighed for via kommentarer og andre typer af forholden sig at virke ændrende ind på projektets design og gennemførelse, er der aftaler om, hvordan man skal forholde sig til eventuelle uoverensstemmelser mellem børnene og projektets ansvarlige?

- **Information til børn, forældre eller andre omsorgsudøvere**, som sigter mod, i hvilken udstrækning børnene og deres pårørende er blevet ordentlig informeret om formål, metoder, tidsanvendelse, anvendelse af projektets resultater, samt har der i denne information været mulighed for at stille spørgsmål, forholde sig kritisk, osv., samt endelig om det er klart for børnene - og deres forældre - hvem de kan henvende sig til, hvis de vil udtrykke klager eller utilfredshed?

- **Tilsagn om medvirken**, hvor det dels forud for projektets igangsættelse bør sikres, at barnet er oplyst på en forståelig måde, at deltagelsen er frivillig, og hvis det i forlængelse om tilsagn om at medvirke, ønsker at trække tilsagnet tilbage, kan gøre dette uden angst for repressalier af nogen art, dels skal overvejes om og på hvilken måde forældrenes tilsagn skal indhentes. Yderligere bør det overvejes, hvordan projektets ansvarlige vil forholde sig, hvis barnet ønsker at deltage, selvom forældrene udtrykker modvilje? Endelig beskæftiger Alderson sig inden for dette område med overvejelser, der bør foretages omkring tilsagnets formaliseringsgrad (skriftligt, mundtligt, formelt, uformelt).

- **Formidling og offentliggørelse af projektets resultater**, hvor det bør overvejes, om og på hvilken måde man forestiller sig projektet rapporteret, i hvilke sammenhænge, om man har overvejet at formidle det til praktikere, der til hverdag arbejder med børn og unge, om de involverede børn og forældre bliver tilbudt eller får tilsendt eksemplarer af rapporten, etc.?

- **Betydning for børn**, hvor det bør overvejes, om resultaterne kan få betydning for andre børn end de involverede, om hvilke billeder eller opfattelser af børn og

barndommen, man formidler via rapporten, om der i den pågældende forskning er et reflekteret forhold til forskerens egne fordomme og påvirkningen af resultaterne, og om dette ekspliciteres?

Såvel Alderson som artiklerne i *Children & Society* vender ofte tilbage til to af disse områder: Dels gøres der meget ud af at overveje dobbeltheden, i hvilke risikomomenter der kan ligge i børnenes deltagelse som informanter. På den ene side er det vigtigt at beskytte børn mod overgreb, også fra forskerteams eller andre voksne og voksengrupper som anvender børn som informanter, hvilket de ikke mener der har været nok opmærksomhed rettet imod. På den anden side er det nok så vigtigt, at man med dette ikke kommer til at bidrage til en fastholdelse af en opfattelse af børn som inkompetente, skrøbelige og uselvstændige, hvorved man reelt undergraver intentionen om at respektere børnene som kompetente og sagkyndige informanter i forhold til deres egne livsomstændigheder (Alderson 1995, Mauthner, 1997, samt generelt *Children & Society*, vol.10, no.2, 1996).

Dels gøres der i de samme bidrag meget ud af at diskutere, hvordan man kan kvalificere forståelsen af børns tilsagn. Både i relation til børnenes inddragelse og oplevelse af medindflydelse på de processer, de forventes at bidrage til, og i relation til deres mulighed for undervejs at få indflydelse på eventuelle ændringer og omstillinger i det videre forløb eller omvendt har mulighed for at trække deres tilsagn tilbage uden konsekvenser (ibid.).

Inddragelse af børn i beslutningsprocesser omkring egen livssituation, og særligt overvejelser omkring betydningen af børns tilsagn, har man i England ikke mindst beskæftiget sig med i sammenhæng med børns sygdom og eventuelle behandlingsforløb, samt omkring udviklingshæmmede børn. Såvel børnenes ret til viden og oplysninger, deres inddragelse i beslutningsprocesser, deres tilsagn og eventuelt aktive medvirken ved såvel behandlingsforløb som eventuelle forskningsaktiviteter bliver tematiseret som væsentlige problemstillinger set i lyset af børns demokratiske rettigheder.

Der er tilsyneladende et meget aktivt fagligt miljø omkring Social Science Research Unit ved Institute of Education, London University, hvor man igennem de senere år har publiceret rapporter og artikler omkring dette tema (Alderson (ed.), 1993, Alderson & Mayall (eds.), 1994, Mahon, m.fl., 1996, Hood, Kelley & Mayall, 1996, Kelley, Mayall & Hood, 1997, Alderson, 1995, Alderson & Goodey, 1996, Mayall, 1996).

PERSPEKTIVERING.

Såvel intentioner om at etablere et børneperspektiv som anerkendelsen af børn som informanter, og endda sagkyndige informanter, er af relativ ny dato. Samtidig er der en klar relation imellem tilsynekomsten af disse to bestræbelser.

Som det er blevet behandlet, er der flere betydninger knyttet til og udlægninger af børneperspektivet, men fælles for dem er en fokusering på, hvordan verden ser ud, opfattes og tolkes af børn, ud fra børnenes eget perspektiv. I Norden var det i første omgang barneforskningsmiljøer i Norge, der arbejdede mere eksplicit på at afklare betydningsindholdet i og konsekvenserne af etablering af et sådant børneperspektiv, men også de øvrige nordiske lande, ikke mindst Sverige og Danmark, har i de senere år udviklet forskningsmiljøer, hvor dette perspektiv står centralt. Internationalt har det især været i England, og i mindre udstrækning USA, at man har kunnet finde nogle tilsvarende bestræbelser.

Der er gennemgående to væsentlige måder at opfatte børneperspektivet på.

På den ene side kan man tale om at etablere et børneperspektiv i form af at den voksne (forsker, lærer, pædagog, socialarbejder, etc.) bestræber sig på at forstå og fortolke børns handlinger, attituder, etc. ud fra børnenes eget perspektiv.

På den anden side kan man med børneperspektiv lægge op til, at børn selv gør rede for hvordan de opfatter verden.

I den første betydning kan der være tale om meget brede opfattelser af, hvilke typer af empirisk materiale, der kan inddrages i en given undersøgelse. Observation af børn i det, man i fagtermer kalder "natural settings" eller "naturalistisk observation", vil være typisk i denne sammenhæng. Hvilket betyder, at børneperspektivet forsøges fremdraget qua det særlige blik, den voksne anvender i sin tolkning af materialet.

I den anden betydning vil man i mere rendyrket form typisk mene, at børneperspektivet som sådan var etableret i og med, der var tale om børns egen fremstilling af deres liv, ofte i form af en formidling til voksne.

I begge udlægninger af børneperspektivet giver det mening at tale om barnet som informant.

Dette fremstår vel umiddelbart indlysende i den anden betydning, hvor det er barnet, der decideret "informerer" den voksne om, hvordan det er at være barn.

Men også i forbindelse med fx. observationer er det vigtigt at fastholde, at det er centralt at opfatte børn som informanter, omend på en mere formidlet måde. Forskningsarbejde og undersøgelser der via observationer forsøger at etablere et børneperspektiv, tager som sit klare afsæt, at det er den voksne, der i udgangspunktet er den nysgerrige og delvis uvidende, og at

det omvendt er barnet, der er ekspert i sit eget liv. Kun ved møjsommeligt at bestræbe sig på at forstå barnets handlinger og ytringer ud fra barnets eget meningsperspektiv, kan den voksne gøre sig håb om at fange børneperspektivet. Gennem den information barnet udsender via sine handlinger, udtryk og bevægelser, forsøger den voksne at indhente information om barnets verden.

En stor del af den form for informationsindsamling, Børnerådet hidtil har arbejdet med, ligger imidlertid midt imellem de omtalte positioner. Der har typisk været tale om, at man indsamlede materiale baseret på børns egne ytringer, men samtidig har det været med afsæt i de voksnes tematiseringer og formulering af spørgsmål inden for områder, der af de voksne på forhånd var defineret som væsentlige.

På den ene side ligger der i dette, at man klart i forlængelse af nordmanden P.O.Tiller respekterer barnet som den sagkyndige informant, hvorfra vi som voksne indhenter viden, som vi ikke kunne få afdækket på anden vis.

På den anden side betyder selve rammesætningen, hvor det er de voksne, der har taget initiativ til at få afdækket bestemte områder, at børnenes besvarelser og oplysninger må tolkes, for at vi kan gøre os begreb om, hvad det egentlig er, børnene forsøger at svare på - ud fra deres perspektiv, og hvilken mening det egentlig er, der udtrykkes gennem sådanne besvarelser - ud fra barnets perspektiv.

Som det kort blev nævnt ovenfor, er såvel fokuseringen på børneperspektivet som barnet som sagkyndig informant af relativ ny dato.

I dette ligger for det første, at børneforskning i al væsentlighed tidligere fokuserede på børn set i et udviklingsperspektiv. Det betyder, at det ikke var barnets egen oplevelse af sit liv, der var interessant, men snarere defineringen af barnets udvikling af kompetencer og færdigheder målt i relation til endemålet: voksentilstanden, der stod i centrum. I dette blik, hvor sluttetilstanden på forhånd er defineret, og hvor interessen samler sig om, hvor i udviklingsprocessen barnet befinder sig, og ikke mindst hvordan det kommer videre, ligger der næsten uvilkårligt en bagvedliggende særlig opmærksomhed imod det, barnet endnu ikke kan, mod dets mangelfuldhed.

For det andet nærmest følger det af dette, at børn betragtedes som upålidelige som informanter. Det er da også typisk, at i det omfang man i metodisk sammenhæng gør sig eksplicite overvejelser omkring børns indgåen i undersøgelser, hovedsageligt opregner farerne og ulemperne ved ikke mindst børneinterviewet som empirisk grundlag.

Opsamlet i meget kort form kan man meningsfuldt tale om to brud i forhold til disse mere "traditionelle" tilgange.

I første omgang ved at man op igennem 70'erne/starten af 80'erne forsøger at gøre op med det snævert udviklingsorienterede blik, ikke mindst med henblik på nu i højere grad at indfange børnene som aktive agenter i deres eget liv, som kompetente snarere end mangelfulde, etc. I forlængelse af dette ønsker man også i forskningssammenhæng at inddrage børn mere aktivt i selve forskningsprocessen, som det tidligere har været omtalt i forbindelse med forskningsrådsinitiativet omkring småbørnsforskning herhjemme i slutningen af 70'erne og starten af 80'erne. Dette brud kan som omtalt også identificeres i mere international sammenhæng.

I anden omgang foregår der endnu et brud, idet der nu ikke blot er tale om, at man i højere grad fokuserer på barnet som yderst aktiv i dets egen udviklingsproces, men nok så meget ønsker at respektere barnet og barndommen som udgørende et eget væsentligt livsforløb, hvor barnets oplevelsesdimension tildeles en central betydning.

Især i forbindelse med dette andet brud lader man sig tydeligvis inspirere af etnografiens arbejdsformer og forskningsmetoder. Barnets eget syn på og opfattelse af sit liv og livsomstændigheder, barnets livsverden, kommer i høj grad til at udgøre en fælles bestræbelse i store dele af barndomsforskningen, igen ikke blot på nationalt eller nordisk plan, men også set i et mere internationalt perspektiv.

Det er dels denne bestræbelse, der aktuelt kendetegner store dele af barndomsforskningen, og dels i dette lys man også kan se store dele af Børnerådets arbejde, hvorfor det i høj grad også har udgjort et væsentligt afgrænsningsfilter for nærværende arbejdsnotat. Det har således primært været arbejder, der har forsøgt at arbejde inden for denne - stadig meget brede - forståelsesramme, der har udgjort grundlaget for arbejdsnotatets diskussioner.

Netop den etnografiske forskningstilgang tager udgangspunkt i bestræbelsen på at fremstille de undersøgte som subjekter, som deltagere, og i solidaritet med dem forsøges deres liv og livsvilkår fremstillet sådan, som deltagerne oplever det. Det væsentlige i denne tilgang er ikke så meget udviklingsperspektivets interesse for, **hvordan** børn tænker, men snarere det kulturelle og livsverdensorienterede blik for, **hvad** børn tænker.

I sammenhæng med barndomsforskningen bliver børneperspektivet og informantdimensionen derfor yderst centrale som grundlag for en forfølgelse af denne type erkendelsesinteresse.

De konkrete metodiske overvejelser må derfor foretages inden for denne forståelsesramme. Det betyder bl.a., at opfattelser af validitet, objektivitet, osv. som tidligere også i børneforskningen har udgjort vurderingskriterier i forhold til påberåbelse af videnskabelighed, ikke kan bruges i deres oprindelige form. Forskningsprojekters og undersøgelers relevans og gyldighed må ses i lyset af den etnografiske tilgangs egenart, hvilket ikke betyder, at sådanne

overvejelser ikke skal foretages, men at de må orientere sig mod de særlige intentioner, der ligger til grund for indsamling og systematisering af viden.

Mere konkret betyder det, at overvejelser omkring anvendelse af bestemte metoder til indsamling af empirisk materiale må gøres i lyset af etnografiens bestræbelse på at fremstille deltagernes - i dette tilfælde børnenes - livsverden.

Derfor er det ikke metoderne i sig selv, der endegyldigt kan stemples som brugbare eller ubrugelige, men metoderne i kombination med de bearbejdnings og tolkninger af materialet, der både forud for indsamlingen som efterfølgende foretages, der er afgørende for kvaliteten.

Endvidere bliver det tydeligt ved gennemgangen af materialet, at der er tale om en hel vifte af muligheder med hensyn til at bruge børn som informanter, og at hver af metoderne indeholder såvel muligheder som begrænsninger. I bestræbelsen på at tydeliggøre børns oplevelse af deres eget liv vil man derfor givetvis ofte kunne profitere af at kombinere flere metodiske tilgange, hvilket også fremgår af flere af de behandlede bidrag. I dette arbejdsnotat har jeg dog for overskuelighedens skyld fremstillet forskellige metodiske tilgange hver for sig og behandlet deres muligheder og begrænsninger som sådan.

Sagt med andre ord kan man bruge børn som informanter på mange, og indbyrdes meget forskellige, måder. I det følgende vil jeg i kort form gennemgå nogle af de væsentligste metoder, der er blevet anvendt i de undersøgelser og andre typer bidrag, der er behandlet her i arbejdsnotatet.

Børn som informanter gennem observation.

Der er nok ingen tvivl om, at inspirationen fra etnografien i sammenhæng med bestræbelsen på at etablere børneperspektivet, i første omgang viste sig i form af observationsstudier. I forhold til tidligere observationsstudier inden for området, er det ikke blot fortolknings- og analysefasen, der markerer en forandring, men også selve tilrettelæggelsen af observationer. Mens man tidligere typisk observerede i kortere frekvenser, hvor man på forhånd havde defineret nogle "units", som den voksne/forskeren ud fra sit teoretiske ståsted og forskningsinteresse opfattede som meningsfuld, tages der i den etnografiske observation afsæt i, at man som observatør snarere skal forsøge at "opdage" den mening, der er tilstede i børnenes handlinger. Og vel at mærke en mening, som ikke nødvendigvis umiddelbart vil opfattes meningsfuld ud fra den voksnes perspektiv. Man må på mange måder forsøge at gøre det, der på overfladen virker velkendt til noget fremmed og "eksotisk", som man kan undre sig over betydningen af ud fra **deltagernes** perspektiv. Observationen kan aldrig tale for sig

selv, for i det øjeblik den fremstilles, indgår der en bearbejdning og tolkning af det set. Et af de åbenlyse problemer ved denne metode er den voksnes definitionsmonopol, idet det så decideret er den voksnes tolkning af situationen, der former den måde, børn optræder som informerende. Derfor bliver tydeliggørelsen af fortolkningsintentionen og de konkrete tolkningsredskaber vigtig. Især hvis det er større børn, der observeres, vil der dog yderligere være mulighed for at lade observatørens tolkninger af de forskellige forløb blive konfronteret med deltagernes egne oplevelser. Dette kan i sig selv udgøre et interessant afsæt for diskussioner mellem børn og voksne, hvor det er muligt at konkretisere eventuelle forskelligheder i et voksen- og et børneperspektiv.

Børns "aktive" tilstedeværelse i statistisk materiale.

Herhjemme har ikke mindst Per Kampmann og Fritz von Nordheim Nielsen, samt Jens Qvortrup, som nævnt tidligere, peget på børns fravær i statistisk materiale. Specielt hvis vi ønsker at indfange børn som aktive, agerende subjekter, har hidtidig sociologisk, statistisk arbejde været under al kritik. Både Kampmann, Nordheim Nielsen og Qvortrup peger på nødvendigheden af fremover langt mere basalt at etablere statistiske metoder og empiriindsamling med særligt henblik på at synliggøre børnene, og ikke mindst at synliggøre børnene på en måde, der giver mening ud fra børnenes perspektiv. Intentionen med Danmarks Statistiks Børnedatabase peger i denne retning.

Børn som informanter i forbindelse med spørgeskemaer.

Tidligere var det mere almindeligt at anvende spørgeskemaer i forbindelse med udforskning af børn. I takt med perspektivskiftet er man blevet mere og mere tilbageholdende med denne indsamlingsform, idet dens karakter af lukkethed og forhåndsbestemthed meget let kunne betyde, at det netop ikke var barnets egen tænkning eller oplevelse der blev fremstillet, men nok så meget hvad børnene forestillede sig, at de voksne forventede at der skulle svares. Som det bliver diskuteret mere udførligt inde i arbejdsnotatet, ligger der givetvis nogle væsentlige begrænsninger i denne form for informationsindsamling, hvilket dog ikke er ensbetydende med, at den ikke bør anvendes. Der er snarere tale om, at man på forhånd skal gøre sig klart, såvel hvad det er man indholdsmæssigt forsøger at indfange, og ikke mindst gør sig klart, hvilke "fejlkluder" der kan være i en sådan informationsform, samt endelig hvilke andre metoder den skal kombineres med.

Børneinterviewet.

En af de mest udbredte metoder i forbindelse med anvendelse af børn som informanter er givetvis interviewet. Erfaringer fra flere af bidragene viser, at jo mere man ønsker at forstå interviewets intention i lyset af børneperspektivet, jo mere må det forme sig som et åbent og relativt ustruktureret interview. I flere sammenhænge nærmere beskrevet som en samtale, hvilket signalerer en intention om, at interviewerens (ofte en voksen) må bestræbe sig på at lade børnenes egne associationer være bestemmende for samtaleforløbet. Flere bidrag tager i denne sammenhæng også barnets alder med i betragtninger over, hvilke muligheder (og begrænsninger) denne form indeholder.

Nogle peger på den interessante mulighed oftere at lade (lidt større) børn interviewe (lidt mindre) børn, idet netop nærheden i associationsuniverset samt den anden type forhåndsforventning/magtafhængighed, der kan ligge i dette, kan give andre samtaleforløb. Det væsentlige i disse forskellige metoder er ikke en endelig dom over den ene types anvendelighed contra den andens uanvendelighed, men snarere interessen i at se, på hvilken måde, der kan komme forskellige typer af selvfrestillinger på banen afhængig af konteksten. Især i forbindelse med interview af mindre børn er der flere bidrag, der redegør for erfaringer (ofte positive) med at kombinere interviewet med andre informationsformer. Der kan være tale om, at barnets tegning af en bestemt begivenhed, person eller lignende kan danne afsæt for en efterfølgende samtale/interview. Eller interviewerens kan selv præsentere forskellige typer af billeder/illustrationer/historier, som så danner afsæt for en snak.

Eller der kan decideret arbejdes på at udvikle nye interviewformer, som livsformsinterviewet med børn kan ses som et eksempel på.

Børn som fortællere.

Beslægtet med interviewet kombineret med forskellige typer af "støttehistorier" er anvendelse af andre udtryksformer end det mundtlige interview.

Barnet kan tilsvarende optræde som informant via dagbogsskrivning, stileskrivning, skriftlige besvarelser på åbne spørgsmål, etc. Også her er der tale om, at man ofte anvender forskellige støtteforanstaltninger for at få processen åbnet - igen ofte relateret til børnenes alder. Det kan fx. være, at den voksne indleder en historie, man så beder børnene om at fortsætte på skrift. Eller man viser nogle billeder/illustrationer etc., som man beder børnene skrive en historie om.

Der er også - blandt større børn - eksempler på, at man laver skriveværksted, hvor det fx. er op til børnene selv at finde en måde, hvor de på skrift kan fortælle væsentlige elementer i deres livshistorie.

På samme måde er der gjort erfaringer med billedværksted, fortællerværksted, osv., hvor man alt i alt i en mere åben form forsøger at indfange børns perspektiv ved at lade dem udtrykke sig på flerfoldige måder.

Børn som fortællere kan dog også antage en lidt anden karakter, hvor temaet ikke nødvendigvis består i på forskellig vis at udtrykke sig om sit eget liv, men mere indirekte i form af at lade børn fortælle historier. Det kan være skrøner, vittigheder, osv., eller udtrykt på en anden måde: børnefolklore. Flere undersøgelser er inde på, at denne særlige form for børnekulturelle udtryk på trods af den umiddelbare distance til eget liv, kan indeholde mange væsentlige bud på, hvordan verden og virkeligheden opfattes fra børnehøjde. Ikke mindst den "lille/svage/umyndiggjorte" skikkelses modstand mod og omgåelse af magtudøvelsen vil ofte i symbolsk form kunne udlæses af sådanne historier. Herhjemme har ikke mindst kredsen omkring BUKS (Børne- og UngdomsKulturSammenslutningen) bidraget til denne form for informationsindsamling og børneperspektiv.

Etiske overvejelser.

Ikke mindst i England har der i de senere år været nogle interessante overvejelser omkring anvendelsen af børn som informanter set i et etisk perspektiv. Og i modsætning til i USA, hvor dette også har været et formuleret tema, er det ikke så meget med hensyn til krænkelsen af familiens (læs: forældrenes) ret til "privacy". I den engelske fagdebat er det primært hensynet til barnet, der danner afsæt for diskussionerne. Priscilla Alderson forsøger med meget jævne ord at etablere en slags etisk kodeks eller spørgsmålsliste, som hun mener enhver børneforsker, socialarbejder, pædagog eller lærer bør stille sig selv før og undervejs i processen.

I England har denne diskussion haft særlig bevågenhed i forbindelse med børns eventuelle inddragelse i forbindelse med beslutningsprocesser omkring behandlingsforløb knyttet til barnets sygdom.

Dette aspekt synes meget lidt udviklet i dansk og nordisk sammenhæng.

I Norden har det etiske perspektiv tydeligst været tilstede i diskussionen om anvendelse af børn som informanter i forbindelse med retslige processer og forvaltning af krisesituationer i familien. Særligt miljøet omkring Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet ved

Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet, synes både på det teoretiske og mere empirisk funderede plan at gå foran i denne sammenhæng.

Afrunding.

Som nævnt i indledningen har det ikke været intentionen med dette arbejdsnotat at foretage egentlige bedømmelser af de behandlede undersøgelser og bidrag.

Det har i højere grad været min intention at skabe et første indblik i, hvilke konkrete undersøgelser der i de senere år er blevet foretaget med udgangspunkt i anvendelse af børn som informanter og sigtende mod etablering af et (eller flere) børneperspektiv(er).

Jeg har i den sammenhæng dels ønsket at bidrage til Børnerådets fortsatte diskussion af og arbejde med børneinformantvinklen, dels mere bredt forsøgt at sammenstykke en materialesamling, som også andre forhåbentlig kan finde inspiration i, med henblik på selv at gå mere i dybden med nogle af de metodiske tilgange, der er præsenteret i arbejdsnotatet.

Endelig fremgår det også af arbejdsnotatet, at der stadig er områder, både med hensyn til metodisk afprøvning og med hensyn til indholdsmæssige temaer, som trænger til at blive behandlet (yderligere), hvilket ikke alene udgør en udfordring for Børnerådet, men forhåbentlig også tages op af andre, der er optaget af at lade børn komme til orde.

Både forfatteren og Børnerådet er i øvrigt meget interesserede i at få reaktioner på arbejdsnotatet, fx hvis der er områder, der vil være relevante at inddrage i en senere udgave.

LITTERATUR:

Alanen, L.: Rethinking Childhood. I: Acta Sociologica, no.31, 1988.

Alanen, L.: Gender and Generation: Feminism and the "Child Question". I: Qvortrup, m.fl.(Eds.), 1994.

Alderson, P.: Listening to children. Children, ethics and social research. Barnardos, Barkingside, 1995.

Alderson, P. & C.Goodey: Research with Disabled Children: How Useful is Child-centred Ethics? I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

Alderson, P.(Ed.): Disabled People and Consent to Medical Treatment and Research. Report of the SSRU Consent Conference Series, no.3, Institute of education, University of London, 1993.

Alderson, P. & B.Mayall (Eds.): Children's Decisions in Health Care and Research. Report of the SSRU Consent Conference Series, no.5, Institute of Education, University of London, 1994.

Allard, A.: Policy Review: Involving Young People - Empowerment or Exploitation? I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

Alskog, I.: Att intervju barn... Bara några tankar om. I: Lindh-Munther, 1989.

Andenæs, A.: Om bruk av tid og rom som hjelpemidler ved intervjuer av barn på 4-5 år. I: Lindh-Munther, 1989.

Andenæs, A.: Fra undersøkelseobjekt til medforsker? Livsformsintervju med 4-5-åringar. I: Nordisk Psykologi, nr.4, vol.43, 1991.

Andenæs, A. & H.Haavind: Små barns livsvilkår i Norge. Universitetsforlaget, Oslo, 1987.

Andersen, P.Ø., K.Hjort & B.Dybbroe: Evaluering af Børnerådet. Socialministeriet, 1997.

Andersen, P.Ø. & J.Kampmann: Vuggestuen - hverdag og utopi. Munksgaard, København, 1988.

Andersen, P.Ø. & J.Kampmann: Kønnets betydning for børns interaktion og relationsdannelse - en litteraturgennemgang. Forskningsnoter, nr.8, Institut for Pædagogik, Københavns Universitet, 1991.

Andersen, P.Ø. & J.Kampmann: Børns legekultur. Munksgaard, København, 1996.

Aronsson, K.: Barns världar i flickors och pojkars bilder. Tre generationer barnteckningar. I: Berfelt, G., m.fl.(red.): Flickor och pojkar. Om verkliga och överkliga skillnader. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.17. Stockholms universitet, 1991.

Bae, B.: Hvor er opplevelsen? Barnevernsakademiets skriftserie, nr.4. Oslo, 1985.

Bae, B.: Det interessante i det alminnelige. Pedagogisk forum, Oslo, 1996.

Barn, nr.1, 1991. Nytt fra forskning om barn i Norge. Norsk center for barneforskning. Universitetet i Trondheim, 1991.

Berfelt, G., m.fl.(red.): Flickor och pojkar. Om verkliga och överkliga skillnader. Skriftserien, nr.17, Centrum för barnkulturforskning vid Stockholms Universitet, 1991.

Berglund, E.: Att visa det som inte kan sägas: Intervju med ett- och tvååringar. I: Lindh-Munther, 1989.

Berglund, G.W.: Den etnografiska ansatsen. Ett aktuellt inslag i pedagogisk forskning. Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet, 1985.

BIXEN, nr.5, 1983. Temanummer om børnekultur, red. af F.Mouritsen & N.Mors. København, 1983.

BIXEN, nr.5, 1984. Temanummer om børnekultur, red. af F.Mouritsen & N.Mors. københavn, 1984.

Bjerring, B.: Børns erfaringer i nærmiljøet - en børnesynsvinkel. I: Nyhedsbrev om småbørnsforskning, nr.2, 1982.

Björklid, P.: Barnintervjuer som metod inom projektet Elevers medinflytande på lågstadiet. I: Lindh-Munther, 1989.

British Paediatric Association: Guidelines for the Ethical Conduct of Medical Research Involving Children. British Paediatric Association, London, 1992.

Bronfenbrenner, U.: The Ecology of Human Development. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1979.

BUKS, nr.21, 1991: Dengang jeg var usynlig... Børns kultur: Lege og fortællinger, mv.(1). Århus, 1991.

BUKS, nr.22, 1991: Dengang jeg var usynlig... Børns kultur: Lege og fortællinger, mv.(2). Århus, 1991.

BUKS, nr.32, 1994: Kulturelle koder hos børn og unge. Århus, 1994.

BUKS, nr.34, 1994: Børnekultur. Forskning, køn og barndomshistorier. Århus, 1994.

Børn som medborgere. Et projekt om børns deltagelse, medbestemmelse og medansvar i samfundslivet. Erfaringsopsamling. Det tværministerielle børneudvalg og kulturministeriets arbejdsgruppe om børn og kultur, 1992.

Carlsson, M.: Barn och könsroller. Uppfattningar om könsskillnader och könsroller hos förskolebarn och skolbarn. I: Berfelt, G., m.fl.(red.): Flickor och pojkar. Om verkliga och överkliga skillnader. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.17. Stockholms universitet, 1991.

Children & Society, vol.10, no.2, 1996. Special issue on Ethics of Social Research with Children. Wiley & sons, 1996.

Christensen, E.: 4-6-åriges konfliktoplevelse i familier med hustrumishandling. I: Jensen, 1988.(samt i Lindh-Munther,1989)

Christensen, E.: Når mor eller far drikker... Interview med børn og forældre i familier med alkoholmisbrug. Socialforskningsinstituttet, rapport 94:2. København, 1994.

Christensen, P.Haudrup: The social construction of help among Danish children: the intentional act and the actual content. I: *Sociology of Health & Illness*, vol.15, no.4, 1993.

Christensen, P.Haudrup: Children as the cultural other: the discovery of children in the social cultural sciences. I: *Kea, Zetschrift für Kulturwissenschaften*, nr.6, 1994.

Corsaro, W.A.: *Friendship and Peer Culture in the Early Years*. Ablex Publishing Corporation, New Jersey, 1985.

Corsaro, W.A.: *The Sociology of Childhood*. Pine Forge Press, California/London, 1997.

Dahlberg, G.: *Context and the Child's Orientation to Meaning*. CWK Gleerup/Liber förlag, Lund/Stockholm Institute of Education. 1985.

Dahlberg, G.: Barns möte med den offentliga socialisationen i förskola och skola. I: *Sosiologi dag*, nr.1, Oslo, 1987.

Danmarks Statistik: Børnedatabasen. <http://www.dst.dk>.

Dansk pædagogisk tidsskrift, nr.4, 1994. Tema: Pædagogisk forskning. Udgivet i samarbejde med Statens Humanistiske Forskningsråd.

Denzin, N.K.: *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. McGraw-Hill, New York, 1978.

Denzin, N.K.: *The Art and Politics of Interpretation*. I: Denzin & Lincoln (Eds.), 1994.

Denzin, N.K. & Y.S.Lincoln (Eds.): *Handbook of Qualitative Research*. Sage Publications, London, 1994.

Doverborg-Österberg, E. & I.Pramling: *Att förstå barns tankar. Metodik för barnintervjuer*. Stockholm, Liber, 1985.

Ehn, B.: Ska vi leka tiger? Liber, Lund, 1983.

Ehn, B. & O.Löfgren: Kulturanalys. Gleerups förlag, Klippan, 1982.

Eide, B.: Eit anerkjennande forhold mellom barn og intervjuar - er det mogleg? I: Lindh-Munther, 1989.

Enggaard, J.: Småbørnsforskning i Danmark - II. Arbejdsgruppen vedrørende småbørns udvikling. København, 1979.

Enggaard, J.: Interview med børn. I: Nyhedsbrev om småbørnsforskning, nr.5, 1984.

Enggaard, J.: Småbørns selvforståelse. DPI, publikation nr.27, 1982.

ESCR Research Programme: Children 5-16: Growing into the 21st Century. The University of Hull, u.å.

Fine, G.A. & K.L.Sandstrom: Knowing Children: Participant Observation with Minors. Sage Publications, London, 1988.

Fontana, A. & J.H.Frey: Interviewing: The Art of Science. I: Denzin & Lincoln (Eds.), 1994.

Frønes, I.: Sosiologi, barn og sosialisering. I: Sosiologi i dag, nr.1, Oslo, 1987.

Gamst, B. & P.Schultz Jørgensen: Interview med store skolebørn. I: Jensen, 1988.

Glavind, N.: Børn i kroner og ører. Dansk Pædagogisk Forum, Forlaget, Århus, 1997.

Goodwin, M.: He-said-she-said: Talk as social organization among black children. Indiana University Press, Bloomington, 1990.

Gullestad, M.: Hva legger jeg i begrepet barneperspektiv? I: Barn, nr.1, 1991.

Haavind, H.: Liten og stor. Oslo, Universitetsforlaget, 1987.

Halldén, G.: Establishing Order: Small Girls Write about Family Life. Working paper 2, Department of Education, Stockholm University, 1992a.

Halldén, G.: Man Alone or Parallel Lives: Small Boys Write about Family Life. Working paper 3, Department of Education, Stockholm University, 1992b.

Halldén, G.: The Family - a Refuge from Demands or an Area for the Exercise of Power and Control - Children's Fictions on their Future Families. I: Mayall (Ed.), 1994.

Hartman, S.G.: Barns tankar om livet. Natur och Kultur, Stockholm, 1986.

Hartman, S.G.: Problemformulering och metodval. I: Jensen, 1988.

Hirmer, A.: "Das nächste Mal bringst du wieder alle mit". Feldforschungserfahrungen mit Kindern und ohne Kinder. I: Kea, Zeitschrift für Kulturwissenschaften, nr.6, 1994.

Hood, S., P.Kelley & B.Mayall: Children as Research Subjects: a Risky Enterprise. I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

Hultqvist, K.: Förskolebarnet. Symposion Förlag, Stockholm, 1990.

Hultqvist, K.: Changing rationales for governing the child. I: Childhood, nr.4, vol.4. Sage Publications, London, 1997.

Hundeide, K.: Barns livsverden. En fortolkande tilnærming i studiet av barn. Cappelens forlag, 1989.

Huus, L.: O, inspelningar av småbarns språk i lingvistisk forskning. I: Lindh-Munther, 1989.

Hutchby, I. & J.Moran-Ellis: Situating Children's Social Competence. I: Hutchby & Moran-Ellis (Eds.), 1997.

Hutchby, I. & J.Moran-Ellis (Eds.): Children and Social Competence - Arenas of Action. Falmer Press, London, 1997.

Ireland, L. & I.Holloway: Qualitative Health Research with Children. I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

James, A.: Childhood Identities. Self and Social Relationships in the Experience of the Child. Edinburgh University Press, Edinburgh, 1993.

James, A. & A.Prout (Eds.): Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood. Falmer Press, London, 1990.

James, A., C.Jenks & A.Prout: Theorizing Childhood. Polity Press, Cambridge, 1998.

Janesick, V.J.: The Dance of Qualitative Research Design: Metaphor, Methodolatry, and Meaning. I: Denzin & Lincoln (Eds.), 1994.

Jensen, M.Kjær (red.): Interview med børn. Socialforskningsinstituttet, rapport, 88:9. København, 1988.

Jensen, M.Kjær: Introduktion. I: Jensen, 1988.

Jensen, M.Kjær: Standardiserede og strukturerede interviews med børn. I: Jensen, 1988. (Samt i Lindh-Munther, 1989).

Johnson, J.C.: Selecting Ethnographic Informants. Sage Publications, London, 1990.

Jørgensen, P.Schultz: Børn i en foranderlig verden. I: Jensen, 1988.

Jørgensen, P.Schultz: Om kvalitative analyser - og deres gyldighed. I: Nordisk Psykologi, nr.1, vol.41, 1989.

Kampmann, P. & F. von Nordheim Nielsen: Tal om børn. En statistisk beskrivelse af børns opvækst og levevilkår i Danmark. Det Tværministerielle Børneudvalg, Socialministeriet, 1995.

Kelley, P., B.Mayall & S.Hood: Children's Account of Risk. I: Childhood, vol.4, nr.3. Sage Publications, London, 1997.

Kjørholt, A.T.: Barneperspektivet: Romantiske frihetslengsler og nostalgisk søken etter en tapt barndom, eller nye erkjennelsesdimensjoner? I: Barn, nr.1, 1991.

Kyng, B.: Småbørnssolidarisk forskning. I: Nyhedsbrev om småbørnsforskning, nr.2, 1982.

La Fontaine, J.: An anthropological perspective on children in social worlds. I: Richards, M. & P.Light (Eds.): Children of Social Worlds. Polity Press, Cambridge, 1986.

Lamer, K.: Intervju for analyse av små barns prosociale utvikling. I: Jensen, 1988.

Lamer, K.: Du får inte vara med! Studentlitteratur, Lund, 1990.

Langsted, O.: Valuing quality - from the child's perspective. U.å. og s.

Langsted, O. & D.Sommer: Småbørns livsvilkår i Danmark. Reitzels forlag, københavn, 1992.

Lindh-Munther, A. (red.): Barnintervjun som forskningsmetod. Centrum för barnkunskap, rapport om barn, nr.1. Uppsala universitet, 1989.

Lindh-Munther, A.: Barnintervjun som forskningsmetod. I: Lindh-Munther, 1989.

Løkken, G.: Flirekonserter på småbarnsavdelingen. I: Debattserien for barnehagefolk, nr.3, Oslo, 1993.

Løkken, G. & F.Søbstad: Observasjon og intervju i barnehagen. TANO, Otta, 1995. Under utgivelse på dansk, Munksgaards forlag.

Mahon, A., C.Glending, K.Clarke & G.Craig: Researching Children: Methods and Ethics. I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

Mandel, R.: Second-Generation Noncitizens: Children of the Turkish Migrant Diaspora in Germany. I: Stephens (Ed.), 1995.

Mauthner, M.: Methodological Aspects of Collecting Data from Children: Lessons from Three Research Projects. I: Children & Society, vol.11, no.1, 1997.

Mayall, B.: Children, Health and the Social Order. Open University Press, Buckingham, 1996.

Mayall, B.(Ed.): Children's Childhood: Observed and Experienced. Falmer Press, London, 1994.

Morgan, D.L.: Focus Groups as Qualitative Research. Sage Publications, London, 1988.

Morrow, V. & M.Richards: The Ethics of Social Research with Children: An Overview. I: Children & Society, vol.10, no.2, 1996.

Moyles, J.R. (red.): Släpp in leken i skolan! RUNA Förlag AB, Stockholm, 1995.

Mørch, S.: Forskning i kvalitet eller kvalitativ forskning? I: Nordisk Psykologi, nr.3, vol.41, 1989.

Nielsen, H.Bjerrum & M.Rudberg: Historien om jenter og gutter. Kjønnssocialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv. Oslo, 1989.

Nissen, M.: Samtalebilleder. Vejledning og 13 tegninger. Dansk Psykologisk forlag, 1984a.

Nissen, M.: Børns oplevelse af skilsmisse. Socialforskningsinstituttets publikation, nr.126. København, 1984b.

Nissen, M.: Min mor og far er skilt. Socialforskningsinstituttets publikation, nr.165. København, 1987.

Nissen, M.: Tegninger som udgangspunkt for interview med børn. I: Jensen, 1988.

Nordisk pedagogik, nr.3, 6.årg., 1986. Tema: Nordiskt läroplansarbete - en känslig fråga ...?

Näsman, E.: Vuxnas intresse av att se med barns ögon. I: Dahlgren, L. & K.Hultqvist (red.): Seendet och seendets villkor. En bok om barns och ungas välfärd. HLS Förlag, Stockholm, 1995.

Oakley, A.: Interviewing women: a contradiction in terms. I: H.Roberts (Ed.): Doing Feminist Research. Routhledge & Kegan Paul, London, 1981.

Odelfors, B.: Att göra sig hörd och sedd. Pedagogiska institutionen, Stockholm universitet, 1996.

Paley, V.G.: On Listening to What the Children Say. I: Harvard Educational Review, no.56, 1986.

Patton, M.Q.: Qualitative Evaluation Methods. Sage Publications, London, 1980.

Pellegrini, A.D.(Ed.): The future of play theory. A multidisciplinary inquiry into the contributions of Brian Sutton-Smith. SUNY Press, New York, 1995.

Pellegrini, A.D.: Observing Children in Their Natural Worlds. A Methodological Primer. Lawrence Earlbaum Associates, Publishers, New Jersey, 1996.

Peterson, P.: Gåtor och skämt. En undersökning om vardagligt berättande bland skolbarn. Etnolore, nr.4. Etnologiska institutionen, Uppsala universitet, 1985.

Peterson, P.: Nallebjörnar och dockor i etnologisk perspektiv. I: Berefelt, G., m.fl.(red.): Barns skapande lek. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.10. Stockholms universitet, 1987.

Peterson, P.: Muntliga berättelser eller raka svar? I: Lindh-Munther, 1989.

Piaget, J.: The child's conception of the world. New Jersey, 1975.

Pramling, I.: Att se världen genom barns ögon. I: Lindh-Munther, 1989.

Pramling, I.: Barn och inläring. Studentlitteratur, Lund, 1991.

Pramling, I.: Fenomenografi och pedagogisk praktik. I: Nordisk Pedagogik, nr.4, 1994.

Prout, A. & A.James: A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. I: James & Prout, 1990.

Poulsgaard, K.: Hvordan går det med selvbestemmelsen? Om udfordringer undervejs i projektet. I: Nyhedsbrev om småbørnsforskning, nr.3, 1983.

Qvarsell, B.: Om perspektiv och metod i forskning om barns villkor. I: Löfberg, A. & O.Halldén (red.): Perspektiv och forskningsansatser. Forskningsgruppen för kunskapsutveckling och pedagogik. Rapport nr.2, Pedagogiska Institutionen. Stockholms universitet, 1984.

Qvarsell, B.: Barn, kultur och inläring. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.11. Stockholms universitet, 1987.

Qvarsell, B.: Skolbarns lek och lärande. I: Berfeldt, G., m.fl.(red.): Barns skapande lek. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.10. Stockholms universitet, 1987.

Qvarsell, B.: Om utvecklingspsykologisk teori i pedagogisk barnforskning. I: Qvarsell (red), 1988.

Qvarsell, B. (red.): Om teori, metod och tekniker i pedagogisk barnforskning. Utvecklingspsykologiska seminariet, rapport 29. Stockholms universitet, 1988.

Qvarsell, B.: Samtal med skolbarn om fritid och masskultur. I: Lindh-Munther, 1989. (Samt i Jensen, 1988).

Qvarsell, B.: Flickors och pojkars pedagogiska villkor. Om könsskillnader i barnkulturen. I: Berfeldt, G., m.fl.(red.): Flickor och pojkar. Om verkliga och överkliga skillnader. Centrum för barnkulturforskning, Skriftserie nr.17. Stockholms universitet, 1991.

Qvarsell, B.: Vetenskapliggöra barn och barndom? Om barnperspektiv och barns perspektiv i forskning och praktik. I: Sjöström (red.), 1996.

Qvortrup, J.: Towards a sociology of childhood. Paper presented at the 12th Nordic Congress of Sociology, Stavanger, 1983.

Qvortrup, J.: A Voice for Children in Statistical and Social Accounting: A Plea for Children's Right to be Heard. I: James & Prout, 1990.

Qvortrup, J.: Børn halv pris. Nordisk barndom i samfundsperspektiv. Sydjysk Universitetsforlag, 1994.

Qvortrup, J. & M.Christoffersen: Childhood as a Social Phenomenon. National Report Denmark. European Centre, Vienna, 1990.

Qvortrup, J., et.al.(Eds.): Childhood Matters. Social Theory, Practice and Politics. Vienna, European Centre, 1994.

Rasmusson, B.: Barnperspektiv. Reflektioner kring ett mångtydigt och föränderligt begrepp. Barnombudsmannen, Lund, 1994.

Rich, J.: Interviewing Children and Adolescents. Macmillan, London, 1968.

Roberts, H. & D.Sachdev (Eds.): Young People's Social Attitudes. Having their say: The views of 12-19 year olds. Barnardos, Barking, UK, 1996.

Salminen-Karlsson, M.: Att berätta och tolka liv. Metodologiska problem i nyare life history-forskning. Linköpings Universitet. Institutionen för pedagogik och psykologi, 1994.

Saugmann, L. & C.Jessen: Der var engang to tosser - børns kultur i pædagogisk praksis. Foreningen for Socialpædagogisk Udvikling, Århus, 1992.

Selmer-Olsen, I.: Barn imellom - og de voksne. En bok om barns egen kultur. Gyldendal norsk forlag, Oslo, 1990(a).

Selmer-olsen, I.: "Boksen går" - om barns egen kultur, og om barnekulturens vilkår og funksjon. Norsk kulturråd og Norsk senter for barneforskning, trondheim, 1990(b).

Selmer-Olsen, I.(red.): Børns kultur - rapport fra en nordisk konference, 1 og 2. Tidsskrift for børne- og ungdomskultur, nr.27 og 28, 1993.

Sigsgaard, E.: Hvad er et godt seks års liv? Kroghs Forlag A/S, 1993.

Sjöström, U. (red.): Barns utsagor i utredningar vid misstanke om brott. Rapport nr.2, Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet. Pedagogiska institutionen, stockholms universitet, 1996.

Skantze, A.: Att studera ett tema - inte människor. Funderingar kring ett etnografisk arbetsätt. I: Qvarsell (red), 1988.

Skantze, A.: Att förstå och beskriva världen från barns perspektiv. I: Lindh-Munther, 1989.

Småbørnsforskning i Danmark, IV: Rapport fra et seminar: Hvordan kan småbørnene mere direkte inddrages i forskningsprocessen? 21.-22.september, 1981. Udvalget vedr. småbørnsforskning, 1981.

Småbørnsforskning i Danmark, V: Rapport fra seminaret: Analyse af småbørns hverdag, 10.-11.maj, 1982. Udvalget vedr. småbørnsforskning, 1982.

Småbørnsforskning i Danmark, X: Barnesprogsforskning. Rapport fra en work-shop 10.-12.oktober, 1983. Udvalget vedr. småbørnsforskning, 1983.

Solberg, A.: Barn arbeider, hvorfor ser vi det ikke? I: Sosiologi i dag, nr.1, Oslo, 1987.

Sommer, D.: Barndomspsykologi. Reitzels Forlag, København, 1996.

Spindler, G.: Doing Ethnography of Schooling. holt, rinehart & Winston, London, 1982.

Stephens, S.: Introduction: Children and the Politics of Culture in "Late Capitalism". I: Stephens (Ed.), 1995.

Stephens, S.(Ed.): Children and the Politics of Culture. Princeton University Press, New Jersey, 1995.

Strandell, H.: Siciala mötesplatser för barn. Aktivitetsprofiler och förhandlingskulturer på daghem. Gaudeamus, Helsinki, 1994.

Sutton-Smith, B.: Conclusion: The Persuasive Rhetorics of Play. I: Pellegrini, 1995.

Sylvander, I.: Att samtale med barn om problem. I: Lindh-Munther, 1989.

Telhaug, A.Oftedal: Barneperspektivet i historisk lys. I: Barn, nr.1, 1991.

Thomas, J.: Doing Critical Ethnography. Sage Publications, London, 1993.

Thorne, B.: Re-visioning Women and Social Change: Where are the Children? I: Gender & Society, nr.1, 1987.

Thorne, B.: The Social Construction of gender in Children's world. I: S.Berentzen (Ed.): Ethnographic Approaches to Children's Worlds and Peer Cultures. Trondheim, 1989.

Thorne, B.: Gender Play: Girls and Boys in School. Open University Press, Buckingham, 1993.

Tiller, P.O.: Barns ytringsfrihet og bruk av barn som informanter. I: Barn, nr.4, 1984.

Tiller, P.O.: Barn som sakkyndige informanter. I: Jensen, 1988.

Tiller, P.O.: Hverandre. En bok om barneforskning. Gyldendal norsk forlag, 1989.

Tiller, P.O.: "Barneperspektivet": Om at se og bli sett. Vårt perspektiv på barn - eller omvendt? I: Barn, nr.1, 1991.

Tiller, P.O.: Studium av barnekulturens vilkår - barnet som informant. I: Selmer-Olsen (red), 1993.

Tønnesen, R.Th.: På hvilket grunnlag kan en tale om et eget barneperspektiv? I: Barn, nr.1, 1991.

Westman, B.: Børns tegninger som svar. I: Jensen, 1988.

Åm, E.: På jakt etter barneperspektivet. Oslo, Universitetsforlaget, 1989.

Åm, E.: På jakt etter barneperspektivet. I: Barn, nr.1, 1991.